รี้พล ควรจะเตรียมทำทางและจัดตั้งยุ้งฉางเสียด้วย จึงให้เกณฑ์มอญตามหัวเมืองที่ต่อแดนไทยมอบให้แพกิจจาคุมล่วงหน้ามาจัดการทำทางที่จะยกกองทัพเข้าทางด่านพระเจดีย์สามองค์ ให้คิดอ่านตั้งยุ้งฉางวางสะเบียงไว้ตามระยะทางตั้งแต่เชิงเขาข้างแดนพะม่า มาจนถึงตำบลสามศพท่าดินแดงในแดนไทย

ฝ่ายพวกมอญไม่ชอบพะม่าอยู่แล้ว เมื่อพะม่ามาเกณฑ์ทำทางคราวนั้นก็ต้องมาด้วยความจำใจ มีพระยามอญเป็นหัวหน้ามาด้วย ๔ คน คือ พระยาเจ่งเจ้าเมืองเตรินคนหนึ่ง พระยาอู่ ๑ ตละเซียง ๑ ตละเกล็บ ๑ ขณะเมื่อมอญพวกนี้มาทำทางอยู่ในป่าทางเมืองเมาะตะมะ ปะกันหวุ่นให้เกณฑ์มอญเข้ากองทัพอีกพวกหนึ่ง แต่ปรากฏว่ามีคนหลบหนีมาก พะม่าจึงให้จับคนในครัวเรือนไปเป็นตัวจำนำ แต่การจับนั้น ไปถูกลูกหลานญาติพี่น้องของพวกมอญที่มาทำทางเป็นหลายคน พวกมอญเหล่านี้ทราบว่าพะม่าเอาไปจำจอง เร่งรัดลงอาชญาได้ความร้อนใจกันเป็นอันมาก ต่างก็โกรธแค้นว่าพะม่าใช้ตัวแล้วยังข่มเหงครอบครัวซึ่งอยู่ทางหลังอีก พวกมอญจึงคบคิดพร้อมใจกันจับแพกิจจากับทหารพะม่าฆ่าเสียที่ด่านท่าดินแดง แล้วรวมกันเป็นกองทัพยกไปต่อสู้พะม่าที่เมืองมอญ ต่อมาพวกมอญกบฏเห็นว่ามีกำลังรี้พลพอ จึงยกพระยาเจ่งขึ้นเป็นหัวหน้าแล้วยกไปเมืองเมาะตะมะ เข้าปล้นเมืองเวลากลางคืน แกล้งโห่ร้องเป็นเสียงไทย ให้พะม่าสำคัญว่ากองทัพไทยยกไป ฝ่ายปะกันหวุ่นกับพวกกรมการพะม่าทั้งปวงไม่รู้ตัวก็ตกใจ

ไม่คิดจะสู้รบ พากันทิ้งเมืองเมาะตะมะลงเรือหนีไปเมืองร่างกุ้งสิ้น คราวนี้พระยาเจ่งมีรี้พลควบคุมกันเป็นกองทัพใหญ่ ยกขึ้นไปตีเมืองสะโตงและเมืองหงสาวดีได้อีกทั้ง ๒ เมือง จึงยกเลยไปตีเมืองร่างกุ้ง รบพุ่งกับพะม่าติดพันกันอยู่

ฝ่ายพระเจ้ากรุงธนบุรีกำลังทรงเตรียมการที่จะต่อสู้พะม่าอยู่ พอได้ทราบข่าวว่ามอญเป็นกบฏต่อพะม่า เป็นการจุกลามใหญ่โต เห็นว่าพะม่าจะต้องติดปราบปรามพวกมอญอยู่ช้านาน จะยกเข้ามาตีเมืองไทยยังไม่ได้ เป็นโอกาสดีที่จะตีเมืองเชียงใหม่ตัดกำลังเสียทางหนึ่งก่อนได้ จึงรับสั่งให้เกณฑ์กองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือมีจำนวนพล ๒๐,๐๐๐ ให้ยกไปคอยรับเสด็จอยู่ที่บ้านระแหงแขวงเมืองตาก แล้วให้เกณฑ์พลในกรุงมีจำนวน ๑๕,๐๐๐ คน พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จยกหนุนขึ้นไปเป็นขะบวนเรือ จากพระนครในเดือนตุลาคม ปี พ.ศ. ๒๓๑๗ อีกด้วย กองทัพทั้งสองไปประชุมพลที่บ้านระแหง (เมืองตาก)

ขณะเมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีประชุมทัพอยู่ที่บ้านระแหงนั้น ได้ข่าวว่าพระเจ้าอังวะให้อะแซหวุ่นกี้ (หรือถ้าจะเรียกให้ถูกควรเรียกว่าอะสีหวุ่นคยี) เชื้อพระวงศ์เป็นแม่ทัพใหญ่ลงมาปราบพวกมอญกบฏที่ขึ้นไปตีเมืองร่างกุ้ง พวกมอญสู้ไม่ได้แตกหนีพะม่าลงมาแล้ว พระเจ้ากรุงธนบุรีก็ทรงพระวิตก ด้วยเห็นว่าโอกาสที่จะตีเมืองเชียงใหม่ มีน้อยเสียแล้ว เพราะพะม่าตีพวกมอญลงมาจนถึงเมืองเมาะตะมะแล้ว พวกมอญคงหนีเข้ามาเมืองไทย เหมือนเมื่อครั้งกรุงเก่า พะม่าก็เห็นจะ

ยกทัพตามเข้ามาในแดนไทยในไม่ช้า แต่จะงดการตีเมืองเชียงใหม่เสียทีเดียวก็น่าเสียดาย ด้วยกองทัพได้รุกเข้ามาใกล้ถึงเพียงนี้แล้ว แต่ถ้าไปตีเมืองเชียงใหม่ไม่สำเร็จ หรือว่าได้เมืองช้าไปก็อาจจะถูกพะม่าข้าศึกมาตีตัดทางหลังได้ จำเป็นจะต้องตัดสินเฉียบขาด ในขณะนั้นว่าจะทำอย่างไรดี เห็นจะได้มีการประชุมแม่ทัพนายกองปรึกษากันและตกลงกันว่ามีเวลาพอที่จะตีเชียงใหม่ได้ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงดำรัสสั่งให้เจ้าพระยาจักรีเป็นแม่ทัพใหญ่คุมกองทัพชาวเมืองเหนือยกขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ กับเจ้าพระยาสุรสีห์ กองทัพหลวงนั้นตกลงจะตั้งรอฟังข่าวทางเมืองเมาะตะมะอยู่ที่เมืองตากก่อน

กองทัพเจ้าพระยาจักรีเจ้าพระยาสุรสีห์ก็ยกขึ้นไปทางเมืองนครลำปาง โปสุพพลาและโปมะยุหง่วนอยู่รักษาเมือง ให้พระยาจ่าบ้านกับพระยากาวิละคุมพวกชาวเมืองมีจำนวน ๑,๐๐๐ เป็นกองหน้ายกมาก่อน ตัวโปสุพพลาคุมกองทัพมีจำนวนพล ๙,๐๐๐ ยกตามลงมาหมายจะมาตั้งต่อสู้ที่เมืองนครลำปาง

พระยาจ่าบ้านกับพระยากาวิละต้องอยู่ในอำนาจพะม่าด้วยความจำใจ ครั้นลงมาถึงเมืองนครลำปางรู้ว่าทัพไทยมีกำลังพอที่จะเป็นที่พึ่งได้แล้วก็พาพวกกองทัพหน้ามาสวามิภักดิ์ต่อเจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาจักรีให้พระยาจ่าบ้านพระยากาวิละถือน้ำกระทำสัตย์สาบานแล้วให้คุมพวกชาวเมืองกลับนำทัพไทยขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ ฝ่ายโปสุพพลา

ยกกองทัพมาถึงกลางทาง รู้ว่าพระยาจ่าบ้านกับพระยากาวิละกลับไปเข้าข้างไทยก็ตกใจ รีบถอยทัพกลับไปรักษาเมืองเชียงใหม่ไว้

อันเรื่องพระยาจ่าบ้านกับพระยากาวิละเข้ากับไทยครั้งนี้ มีเรื่องราวพิสดารว่า เมื่อพระเจ้าอังวะให้โปมะยุหง่วนมาเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่นั้น มีท้าวพระยาเชียงใหม่เป็นผู้ใหญ่อยู่ ๔ คน คือ พระยาแสนหลวง ๑ พระยาสามล้าน ๑ พระยาจ่าบ้าน ๑ พระยากาวิละเจ้าเมืองนครลำปาง ๑ พระยากาวิละนี้เป็นบุตรชายนายแก้วซึ่งพระเจ้าอังวะตั้งให้เป็นเจ้าฟ้าเมืองนครลำปาง

เมื่อโปมะยุหง่วนมาเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ มาตัดรอนอำนาจและผลประโยชน์ของพวกท้าวพระยาลงกว่าแต่ก่อน ครั้นมีข้าศึกจีนมาติดเมืองพะม่า พระเจ้าอังวะเกณฑ์กำลังเมืองเชียงใหม่ไปช่วยรักษาเมืองพะม่า พระยาจ่าบ้านกับพระยากาวิละคุมกำลังไป ครั้นเสร็จสงครามจึงทูลขอต่อพระเจ้าอังวะให้ได้มีอำนาจว่ากล่าวผู้คนและมีผลประโยชน์เหมือนอย่างแต่ก่อน พระเจ้าอังวะเห็นว่าพระยาทั้ง ๒ มีความชอบ ก็ประทานอนุญาตตามที่ทูลขอ

ครั้นพระยาจ่าบ้านมาถึงเมืองเชียงใหม่ จึงให้น้องชายเชิญท้องตราไปวางที่ท้องสนามหลวง ฝ่ายโปมะยุหง่วนไม่พอใจอยู่แล้ว ในการที่ท้าวพระยาได้สิทธิต่าง ๆ มากขึ้น ครั้นเห็นว่าพระยาจ่าบ้านไม่มาวางท้องตราแก่ตนโดยความเคารพก็ไม่ยอมรับท้องตรา หาว่าพระยาจ่าบ้านไม่เชิญท้องตรามาวางให้ถูกต้องตามแบบธรรมเนียม เป็นการ

ลบหลู่พระเกียรติยศของพระเจ้าอังวะ โปมะยุหง่วนจึงให้ทนายไปจับพระยาจ่าบ้าน ก็เกิดการต่อสู้กันขึ้นในระหว่างคนของพระยาจ่าบ้านกับทนายของโปมะยุหง่วน พระยาจ่าบ้านจึงหนีออกจากเมืองเชียงใหม่ตามไปหาโปสุพพลาแม่ทัพที่เมืองเวียงจันทร์ ไปเล่าความที่โปมะยุหง่วนข่มเหงให้โปสุพพลาฟัง ฝ่ายโปสุพพลานั้นไม่ชอบกับโปมะยุหง่วนอยู่แล้วก็รับพระยาจ่าบ้านไว้ในกองทัพจนไทยยกกองทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ โปมะยุหง่วนจึงบอกกล่าวโทษพระยาจ่าบ้านกับพระยากาวิละออกไปยังเมืองอังวะว่ามาก่อการกำเริบต่าง ๆ ครั้นกองทัพไทยยกขึ้นไป โปสุพพลาให้เกณฑ์พระยาจ่าบ้านคุมคนลงมาชำระแก่ง ครั้นโปมะยุหง่วนให้ไปขอตัวพระยาทั้ง ๒ ที่โปสุพพลา ๆ ก็ไม่ยอมส่งให้ ว่าพระยาจ่าบ้านคุมคนไปชำระแก่งเสียแล้ว โปมะยุหง่วนก็ขัดใจ เห็นว่าจะเอาตัวพระยาจ่าบ้านกับพระยากาวิละไม่ได้ จึงให้จับเจ้าชายแก้วบิดาพระยากาวิละกับบุตรภรรยาพระยาจ่าบ้านเป็นตัวจำนำ ให้คุมส่งไปเมืองอังวะ ขณะนั้นพระยาจ่าบ้านอยู่ที่เมืองฮอดทราบความ จึงให้รีบไปบอกกับพระยากาวิละนัดหมายกันแล้ว พระยาจ่าบ้านก็ฆ่าพวกพะม่าที่กำกับไปเสียทั้งสิ้น แล้วพาพรรคพวกลงมาสวามิภักดิ์ต่อเจ้าพระยาจักรี ฝ่ายพระยากาวิละครั้นทราบว่าพะม่าจับบิดาไป ก็ฆ่านายทัพพะม่าที่อยู่เมืองนครลำปางเสียแล้วคุมพรรคพวกรีบตามไปชิงเอาบิดาของตนกับครอบครัวของพระยาจ่าบ้าน

กลับมาได้ ครั้นกองทัพเจ้าพระยาจักรียกไปถึงเมืองนครลำปาง พระยากาวิละก็ออกมาสวามิภักดิ์รับกองทัพไทยเข้าเมือง

ขณะเมื่อเจ้าพระยาจักรีได้เมืองนครลำปางนั้น พระเจ้ากรุงธนบุรีประทับอยู่ที่บ้านระแหงแขวงเมืองตาก มีครัวมอญหนีพะม่ามาทางด่านเมืองตากพวกหนึ่ง นายด่านพาตัวนายครัวกับเข้าเฝ้าทรงซักถามได้ความว่าพวกมอญเสียที่แตกหนีพะม่าลงมาจากเมืองร่างกุ้ง อะแซหวุ่นกี้ยกกองทัพติดตามลงมาพวกมอญกำลังอพยพครอบครัวจะเข้ามาอยู่ในเมืองไทย พระเจ้ากรุงธนบุรีเห็นจะได้ทราบข่าวอันนี้พร้อม ๆ กันกับข่าวจากเจ้าพระยาจักรีว่า พระยาจ่าบ้านกับพระยากาวิละพาพวกเชียงใหม่มาเข้ากับไทย จึงดำรัสสั่งลงมายังกรุงธนบุรีให้พระยายมราช (ชาติแขก) คุมกองทัพออกไปตั้งกักด่านที่ตำบลท่าดินแดงคอยรับครัวมอญที่จะเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ทัพหนึ่ง ให้พระยากำแหงวิชิตตั้งอยู่ที่บ้านระแหงอีกทางหนึ่ง แล้วเสด็จยกกองทัพหลวงตามกองทัพเจ้าพระยาจักรีขึ้นไปยังเมืองเชียงใหม่ ซึ่งในขณะนั้นกองทัพเจ้าพระยาจักรีได้ยกขึ้นไปตั้งล้อมเมืองเชียงใหม่อยู่แล้ว

โปมะยุหง่วน นายทัพพะม่ารักษาเมืองเชียงใหม่ เห็นไทยไปตั้งค่ายล้อมเมือง ก็คุมพะม่าออกมาตั้งค่ายประชิด แล้วก็มาปล้นค่ายไทยหลายครั้งถูกไทยยิงไพร่พลล้มตายต้องถอยทัพกลับเข้าค่ายทุกที

ตอนนี้เหตุการณ์ทางเมืองเหนือกับทางใต้เกิดกระชั้นกัน เข้าทุกที พอพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จไปถึงเมืองลำพูนแล้วไม่ช้า ก็ได้ข่าวขึ้น

ไปทางเมืองตากว่าพะม่ายกกองทัพเข้ามาทางบ้านนาเกาะเหล็กแขวงเมืองตาก จึงรับสั่งให้แบ่งพลให้เจ้ารามลักษมณ์คุมลงไปคอยรับพะม่าทางบ้านจอมทอง

สุวรรณเทวะกับทามุมวยคุมครัวมอญเมืองเริงเข้ามาถึงเมืองตาก พระยากำแหงวิชิตก็ส่งข่าวขึ้นไปกราบทูลให้ทรงทราบ พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระดำริเห็นว่า พะม่าที่มาตามครัวมอญ เห็นจะไม่แข็งแรงดังข่าวจากเมืองตากบอกมาครั้งก่อน จึงให้หากองทัพเจ้ารามลักษมณ์กลับไปช่วยรบทางเมืองเชียงใหม่

เดือนยี่ขึ้น ๓ ค่ำ พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จยกกองทัพหลวงจากเมืองลำพูนไปประทับอยู่ที่ค่ายหลวงริมน้ำเมืองเชียงใหม่ หวังจะเร่งให้ตีเมืองเชียงใหม่ให้ได้โดยเร็ว ในวันนั้นเจ้าพระยาจักรียกกองทัพเข้าตีค่ายพะม่า ซึ่งออกมาตั้งคอยรบ อยู่นอกเมืองทางด้านตะวันออกแตกหมดทุกค่าย เจ้าพระยาสุรสีห์ยกเข้าตีค่ายพะม่าซึ่งออกมาตั้งรับตรงประตูท่าแพได้หมดทั้ง ๓ ด้าน โปสุพพลา โปมะยุหง่วนก็ทิ้งเมืองเชียงใหม่อพยพผู้คนออกหนีไปทางด้านเหนือ ทัพไทยได้ติดตามพะม่าฆ่าฟันล้มตายและชิงครอบครัวพลเมืองกลับมาได้เป็นอันมาก รุ่งขึ้นวันอาทิตย์เดือนยี่ขึ้น ๑๔ ค่ำ พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จโดยพยุหยาตราเข้าเหยียบเมืองเชียงใหม่ แม่ทัพนายกองพวกท้าวพระยาชาวเมืองมาเฝ้าพร้อมกัน จึงทรงตั้งพระยาจ่าบ้านเป็นพระยาวิเชียรปราการเจ้าเมืองเชียงใหม่ ให้พระยากาวิละเป็นพระยานครลำปาง ได้เมืองเชียงใหม่

ครั้งนั้นได้ยานพาหนะ และเครื่องใช้ศาตราวุธ ของข้าศึก มาเป็น อันมาก มีปรากฏแต่จำนวนปืนใหญ่น้อยรวมถึง ๒๒,๑๑๐ กระบอก กับม้า ๒๐๐ ตัว แต่ครั้งนั้น พระเจ้ากรุงธนบุรี คงจะทรงปีติโสมนัสในการที่เสร็จสงคราม ลงได้ทันพระประสงค์นั้นยิ่งกว่าอย่างอื่น เมื่อคิดดูถึงทางได้ทางเสียแล้ว เห็นว่าทางได้เปรียบข้าศึกถึงสองเอาหนึ่ง คือ ถ้าไปแพ้ข้าศึกก็ดีหรือ แม้แต่เพียงไปรบพุ่งติดพันกันอยู่นานวันไม่ได้เมืองเชียงใหม่ก็ดี กองทัพพม่าก็คงจะเข้ามาตีตัดหลังทั้งที่เมืองตากและกรุงธนบุรีได้เป็นแน่

การที่ยกขึ้นไป ตีเมือง เชียงใหม่ครั้งนั้น กล้ายกไปอย่าง เด็ดเดี่ยว โดยเชื่อแน่ว่าจะชะนะ และต้องชะนะได้ก่อนข้าศึกทางข้างโน้นมาถึงด้วย พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงเป็นห่วงหลัง และร้อนพระทัยอยู่ตลอดเวลาที่ยังไม่ได้เมืองเชียงใหม่ (เพราะเหตุฉะนั้นเมื่อเจ้าพระยาจักรีกับเจ้าพระยาสุรสีห์ยกมาตีค่ายพม่าที่รักษาเมืองเชียงใหม่นั้น มีรับสั่งให้ข้าหลวงไปสืบราชการมากราบทูลเนือง ๆ พอข้าหลวงคนหนึ่งมากราบทูลว่า เจ้าพระยาจักรีตีได้ค่ายพม่าด้านตะวันออกหมดแล้ว ข้าหลวงอีกคนหนึ่งก็มาถึงในขณะนั้น ทูลว่า เจ้าพระยา สุรสีห์ ตีค่ายด้านประตูท่าแพได้หมดแล้ว พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงฟังก็ยกพระหัตถ์ตบพระเพลาทั้งสองข้าง ทรงรับสั่งว่า นี่จะว่าพี่หรือน้องดีกว่ากันไฉนในครั้งนี้) เมื่อได้เมืองเชียงใหม่แล้ว จึงมีรับสั่งให้เจ้าพระยาจักรีคุมกองทัพอยู่จัดการเมืองเชียงใหม่ให้เรียบร้อย ส่วนพระองค์เองประทับอยู่ในเมืองเชียงใหม่ได้ ๗ วันก็เสด็จยกกองทัพหลวงรีบกลับลงมาเมืองตาก

การล้อมจับพะม่าที่ค่ายบางแก้ว

เมื่อพวกมอญกบฏขึ้นในเมืองพะม่าแล้ว พระเจ้ามังระจึงให้อะแซหวุ่นกี้ยกกองทัพลงมาปราบพวกมอญซึ่งไปล้อมเมืองร่างกุ้ง พวกมอญสู้พะม่าไม่ได้ก็ถอยหนี อะแซหวุ่นกี้ก็ติดตามลงมา พวกมอญกบฏจึงอพยพครอบครัวพากันหนีเข้ามาเมืองไทย พะม่ายกมาตามจับพวกครัวมอญ จึงมาเกิดรบกันขึ้นกับไทย ครัวมอญที่หนีพะม่าเข้ามาเมื่อครั้งนั้นมีหลายพวก มาถึงกรุงธนบุรีตั้งแต่เวลาพระเจ้ากรุงธนบุรียังไม่เสด็จกลับโดยมาก ที่มาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ผู้คนมากมายกว่าที่มาจากทางอื่น พระยามอญที่เป็นหัวหน้าคิดกบฏต่อสู้พะม่าก็มาด้วยในหมู่นั้น ๔ คน คือ พระยาเจ่งคนหนึ่ง พระยากลางเมืองคนหนึ่ง ตละเซี่ยงคนหนึ่ง ตละเกล็บคนหนึ่ง

พระยามอญทั้ง ๔ คนนี้ เคยเดินหนีเข้ามาอยู่ในเมืองไทยครั้งหนึ่งแล้ว ครั้นพะม่าตีได้กรุงเก่าก็เอาตัวกลับไปอีก ครั้งนี้จึงรวบรวมสมัครพรรคพวกมาเป็นอันมาก พระเจ้ากรุงธนบุรีมีรับสั่งให้ครัวมอญไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่บางเกร็ดในแขวงเมืองนนทบุรีบ้าง ที่สามโคกแขวงเมืองประทุมธานีบ้าง แล้วทรงตั้งพระยาบำเรอภักดิ์ครั้งกรุงเก่าซึ่งเป็นเชื้อมอญ ให้เป็นพระยารามัญวงศ์เป็นหัวหน้าควบคุมกองมอญทั่วไป ส่วนพระยามอญและพวกหัวหน้าก็ทรงตั้งให้เป็นผู้มียศศักดิ์เป็นข้าราชการทุกคน

ฝ่ายข้างเมืองพะม่า พออะแซหวุ่นกี้รู้ว่าพระยาเจ่งกับพวกหัวหน้ามอญกบฏหนีมาเมืองไทยทางด่านพระเจดีย์สามองค์ จึงให้ยุงอคงหวุ่นถือพลยกเป็นกองทัพติดตามมา อะแซหวุ่นกี้เห็นว่างุยอคงหวุ่นเคยรบพุ่งชะนะไทยมาแต่ก่อน เข้าใจว่าไทยคงจะเกรงฝีมือ จึงให้เป็นนายทัพแยกมาคราวนี้ ครั้นพะม่ายกมาปะทะเข้ากับทัพไทยซึ่งไปตั้งคอยรับครัวมอญอยู่ที่บ้านท่าดินแดง กองทัพพระยายมราช (ชาติแขก) รี้พลน้อยกว่าพะม่าสู้รบต้านทานไม่ไหวก็แตกหนีมา

พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จกลับจากเชียงใหม่มาถึงพระนคร พอถึงก็ได้ข่าวว่ากองทัพพะม่ายกเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ ตีกองทัพพระยายมราชแตกหนีเข้ามาอยู่ที่ปากแพรก ขณะนั้นกองทัพหลวงที่ตามเสด็จยังไม่ถึงกรุงโดยมาก จึงมีรับสั่งให้รีบเกณฑ์กองทัพในกรุงให้พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าจุ้ย กับพระยาธิเบศบดีจางวางมหาดเล็กยกออกไปตั้งรักษาอยู่ที่เมืองราชบุรีทัพหนึ่งก่อน แล้วโปรดให้พระเจ้าหลานเธอเจ้ารามลักษมณ์ ยกหนุนออกไปอีกทัพหนึ่ง แล้วรับสั่งให้เรือเร็วขึ้นไปเร่งกองทัพกรุงที่ยังอยู่กลางทาง ให้รีบยกมาโดยเร็ว

ครั้นทรงทราบว่ากองทัพกรุงจะลงมาถึง ในวันนั้นจึงเสด็จลงประทับคอยอยู่ที่ตำหนักแพ แล้วให้ตำรวจลงเรือเร็วขึ้นไปสั่งกองทัพให้เลยออกไปเมืองราชบุรี ทีเดียว อย่าให้ผู้ หนึ่งผู้ ใด แวะบ้านเรือนเป็นอันขาด

แต่มีพระเทพโยธาแวะเข้าบ้านได้ ทรงทราบก็ทรงพระพิโรธรับสั่งให้เอาตัว พระเทพโยธามัดกับเสา ตำหนักแพ ทรง พระแสงดาบตัดศีรษะพระเทพโยธาด้วยพระหัตถ์ในขณะนั้นเอง พวกกองทัพทั้งปวงต่างเกรงพระราชอาชญาก็พากันรีบยกออกไปยังเมืองราชบุรีตามรับสั่ง

อะแซหวุ่นกี้ให้งุยอคงหวุ่นยกกองทัพเข้ามาคราวนี้ ประสงค์จะมาตามต้อนพวกครอบครัวมอญกลับออกไป ถ้าได้ครอบครัวมอญก็ดีหรือว่าถ้าติดตามครัวมอญไม่ทัน ก็ให้เลิกทัพกลับ มิได้มีประสงค์จะให้งุยอคงหวุ่นเข้ามาตั้งทำสงครามขับเคี่ยวกับไทย แต่งุยอคงหวุ่นถือตัวว่าเคยได้ปราบไทยมาแต่ก่อน เข้าใจว่าไทยกลัวฝีมือก็เลยกำเริบคิดว่าไหน ๆ ก็ตามไม่ทันแล้วจะกลับไปเปล่าทำไม ควรหาทรัพย์จับชะเลยไปเป็นกำไรให้เหมือนกับคราวที่ตีกรุงศรีอยุธยาอีก จึงแบ่งไพร่พลออกเป็น ๒ กอง ๆ หนึ่งจำนวนพล ๒,๐๐๐ ให้หม่องจายิคุมไปตั้งค่ายอยู่ที่ปากแพรกเที่ยวปล้นทรัพย์จับผู้คนแขวงเมืองกาญจนบุรีอีกกองหนึ่งมีพล ๓,๐๐๐ ตัวงุยอคงหวุ่นควบคุมยกมาทางตะวันตก หมายจะเที่ยวปล้นทรัพย์จับชะเลยในแขวงเมืองราชบุรี งุยอคงหวุ่นก็เลยให้ตั้งค่ายมั่นอยู่ที่บางแก้ว ๓ ค่าย

ฝ่ายพระองค์เจ้าจุ้ยตั้ง อยู่ใน เมืองราชบุรีได้ ทรง ทราบ ข่าวจึงยกกองทัพขึ้นไปตั้งที่ตำบลโคกกระต่ายในทุ่งธรรมเสน ห่างจากค่ายงุยอคงหวุ่นเป็นระยะทางประมาณ ๘๐ เส้น แล้วบอกเข้ามายังกรุง

พระเจ้ากรุงธนบุรีประทับอยู่ในพระนครได้ ๑๓ วัน ขณะนั้นกรมพระเทพามาตย์ราชชนนีกำลังประชวรหนัก พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงต้องหักพระทัยเสด็จยกกองทัพหลวงจากพระนครไปเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๑๗ ครั้นเสด็จไปถึงเมืองราชบุรีพระองค์เจ้าจุ้ยมาเฝ้ากราบทูลว่าครั้งนี้พะม่าดูหมิ่นไทยยิ่งนัก เมื่อหลวงมหาเทพไปตั้งค่ายโอบค่ายพะม่านั้นพวกพะม่าพากันออกมาดูเล่น แล้วร้องถามออกมาจากค่ายว่าตั้งค่ายแล้วหรือยัง ให้ตั้งค่ายเสียให้เสร็จพะม่าจะรอให้ไทยไปพร้อมกันจึงจะยกออกมาตีจะได้จับชะเลยได้มาก ๆ ในคราวเดียว

จึงรับสั่งให้พระยาสีหราชเดโชชัยกับพระยาวิเศษไชยชาญคุมพล ๒,๐๐๐ คน ยกขึ้นไปช่วยพระยายมราช (ซาติแขก) ที่หนองขาวเพื่อตัดทางลำเลียงข้าศึก แล้วจึงเสด็จไปตั้งค่ายหลวงที่ตำบลเขาพระเหนือค่ายโคกกระต่ายขึ้นไปประมาณ ๔๐ เส้น แล้วให้เจ้าพระยาอินทรอภัยไปตั้งรักษาหนองน้ำที่เขาช่องพรานอันเป็นที่อาศัยของข้าศึกเลี้ยงช้างม้าพาหนะ ฝ่ายงุยอคงหวุ่นแม่ทัพพะม่าเห็นไทยมีกำลังมากรบพุ่งกล้าหาญกว่าที่ได้คาดไว้ก็มีความวิตก จึงแต่งคนเล็ดลอดไปบอกกองทัพที่ปากแพรกให้ยกมาช่วย

พระเจ้ากรุงธนบุรีมีรับสั่งให้ถามทหารพะม่าที่จับมาได้ พะม่าให้การว่าที่งุยอคงหวุ่นพยายามตีค่ายเจ้าพระยาอินทรอภัยนั้น เพราะไทยไปตั้งตัดทางที่จะลำเลียงสะเบียงอาหารเสีย ได้ทรงทราบก็ดีพระทัยทรงพระราชดำริว่าถ้าล้อมค่ายบางแก้วไว้ พะม่าก็จะสิ้นสะเบียงอาหาร

หมดทนอดอยากไม่ได้ก็คงออกมาให้จับเป็นชะเลยหมดทั้งนายไพร่ จึงมีรับสั่งนายทัพนายกองบรรดาที่ตั้งล้อมมิให้เข้าตีค่ายพะม่า ให้ทำการรบพุ่งเอาแต่เพียงให้ถอยกำลังไปอย่างเดียว ดำรัสว่ากักเอาไว้ให้โซแล้วเอาน้ำข้าวล่อเอาเถิด

ขณะนั้นอะแซหวุ่นกี้คอยอยู่เมืองเมาะตะมะ เห็นกองทัพงุยอคงหวุ่นหายไปเกินกำหนด เกรงว่าจะมีเหตุการณ์อย่างใด จึงให้ตะแคงมระหน่องคุมพล ๓,๐๐๐ ยกตามเข้ามาอีกกองหนึ่ง ตะแคงมระหน่องยกมาถึงค่ายพะม่าที่ปากแพรก ได้ทราบว่างุยอคงหวุ่นถูกกองทัพไทยล้อมไว้ที่บางแก้ว จึงให้หม่องจายีคุมกำลังพล ๒,๐๐๐ ลงมาช่วยงุยอคงหวุ่นที่บางแก้ว ส่วนตะแคงมระหน่อง ยกมาตีค่ายพระยายมราช (แขก) ที่หนองขาว ได้รบพุ่งกันเป็นสามารถ พะม่าตีกองทัพไทยไม่แตก ตะแคงมระหน่องก็ถอยทัพกลับไปอยู่ที่ปากแพรก

ในเดือนมีนาคม เจ้าพระยาจักรียกกองทัพกลับจากเชียงใหม่ตามออกไปถึง พาทูตเมืองน่านที่มาถวาย ต้นไม้ทอง ต้นไม้เงิน เครื่องราชบรรณาการของเจ้าฟ้าเมืองน่าน ซึ่งอ่อนน้อมยอมเป็นข้าขอบขัณฑสีมาออกไปเฝ้าด้วย พระเจ้ากรุงธนบุรีก็ทรงปีติโสมนัส ตรัสสรรเสริญความชอบของเจ้าพระยาจักรี พระราชทานพระแสงดาบฝักทองกับพระธำมรงค์เพ็ชร์วงหนึ่งเป็นบำเหน็จ แล้วมีรับสั่งให้เจ้าพระยาจักรีถืออาชญาสิทธิ์ไปบัญชาการล้อมพะม่าที่บางแก้ว เจ้าพระยาจักรีไปตั้งค่ายล้อมเพิ่มเติมขึ้นอีก พะม่าในค่ายที่บางแก้วออกปล้น

ค่ายพระยาพิพัฒน์โกษาหลายครั้ง ประสงค์จะหนีหักออกไป ไทยระดมยิงพะม่าล้มตายเจ็บป่วยจะหนีหักออกไปไม่ได้ ก็ต้องถอยกลับเข้าค่ายอีก

ครั้นถึงปลายเดือนมีนาคม เมียนหวุ่นกับปะคันเดชู นายทัพพะม่าออกมายอมสวามิภักดิ์ นายทัพทั้ง ๒ คนนั้นทูลรับอาสาจะไปพาตัวงุยอคงหวุ่นออกมาอ่อนน้อม ก็โปรดประทานอนุญาตให้กลับเข้าไป ในวันนั้นงุยอคงหวุ่นแม่ทัพก็พาพวกนายทัพนายกอง ที่ในค่ายบางแก้วออกมายอมอ่อนน้อมทั้งหมด นับแต่วันล้อมค่ายพะม่าไว้ ๔๗ วันก็ได้ค่ายพะม่าไว้ทั้ง ๓ ค่าย ได้ชะเลยทั้งตัวแม่ทัพนายกองที่กล่าวมาแล้ว และไพร่พลที่เหลือตายรวม ๑,๓๒๘ คน หญิง ๒ คน พะม่าล้มตายในระหว่างล้อมกว่า ๑,๒๐๐ คน

พิเคราะห์ดูการรบพะม่าคราวนี้ กองทัพพะม่าที่ยกมาจำนวนทั้งสิ้น ๙,๐๐๐ คน กองทัพไทยไปต่อสู้พะม่า ทัพในกรุงและหัวเมืองรวมเบ็ดเสร็จ ๒๐,๐๐๐ คน ถ้าพระเจ้ากรุงธนบุรีมีพระประสงค์จะเอาชัยชะนะพะม่า ก็เห็นจะตีกองทัพพะม่าให้แตกยับเยินไปนานแล้ว คงเป็นเพราะตั้งพระทัยจะจับพะม่าให้หมดทั้งกองทัพ ที่มาตั้งอยู่ที่บางแก้วถือเอาข้อนี้เป็นสำคัญ จึงพยายามล้อมพะม่าเปลืองเวลาและต้องลำบากอยู่ช้านาน การที่พระเจ้ากรุงธนบุรีสู้ทนลำบาก เพื่อจะจับพะม่าให้ได้ในครั้งนี้ เห็นว่าคงจะเป็นเพราะเหตุที่พะม่ามาประกาศความดูหมิ่นไทยประการหนึ่ง และมีเหตุอื่นอีกอย่างหนึ่ง คือใจพวก

ไพร่พลของไทย ยังไม่หายครั่นคร้ามพะม่าทั่วกันหมด ยังมีความหวาดหวั่นเพราะเกรงถูกพะม่าจับเอาไปเป็นชะเลยเหมือนกับญาติพี่น้องแต่ก่อน ๆ นั้นอยู่อีก

พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงมีความประสงค์จะปลุกใจไทยให้กล้าหาญดังแต่ก่อน จึงทรงพระราชดำริว่า เพียงจะตีกองทัพพะม่าให้แตกไป ผลไม่ประจักษ์แก่คนทั้งหลายเหมือนจับเอาพะม่ามาเป็นชะเลยให้ได้มาก ๆ ให้คนทั้งหลายจะได้เห็นว่าพะม่าไม่วิเศษอะไรจะได้พากันหายครั่นคร้ามพะม่า คงจะเป็นด้วยความข้อหลังนี้ด้วยพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงยอมลำบากและเสียเวลาล้อมพะม่าจนจับพะม่าเป็นได้ทั้งหมด

อะแซหวุ่นกี้มาตีเมืองพิษณุโลก

เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีตั้งเมืองไทยกลับเป็นอิสสระขึ้นนั้นเป็นเวลาที่พะม่าทำสงครามอยู่กับจีน ครั้นเสร็จศึกจีน พ.ศ. ๒๓๑๔ พระเจ้ามังระจึงดำริการจะมาตีเมืองไทยอีก แต่เกิดเหตุขัดขวางเสียทั้ง ๒ ประการคือ ทางเมืองเชียงใหม่ไทยยกไปตีเมืองเชียงใหม่ได้เสียก่อน ส่วนทางเมืองเมาะตะมะนั้นพอทำทางจะยกทัพมา พวกมอญก็เกิดเป็นกบฏขึ้นเป็นการวุ่นวายใหญ่โต การที่จะเข้ามาตีเมืองไทยจึงเป็นอันไม่สำเร็จตามที่พระเจ้ามังระทรงดำริไว้

ครั้นถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๓๑๘ พระเจ้ามังระเสด็จลงมายก

ยอดฉัตร์ที่พระเกศธาตุณเมืองร่างกุ้ง พระเจ้ามังระทรงพระดำริเห็นว่ามีกองทัพใหญ่ตั้งอยู่ที่เมืองเมาะตะมะแล้ว จึงมีรับสั่งมอบการที่จะตีเมืองไทยให้อะแซหวุ่นกี้คิดการต่อไป

อะแซหวุ่นกี้นี้พะม่าเรียกเป็น ๒ อย่างคือ อะสี่หวุ่นคยีแปลว่า มหาอำมาตย์ผู้เก็บส่วยสำหรับพระราชทานทหาร อีกอย่างหนึ่งเรียกตามราชทินนามว่า หวุ่นคยีมหาสีหะสุระ

อะแซหวุ่นกี้คนนี้พะม่าว่าเป็นแม่ทัพสำคัญ เพราะได้เคยเป็นแม่ทัพใหญ่ไปรบมีชัยชะนะจีนมาไม่ช้านัก เมื่อพิเคราะห์ดูตามรายการสงครามครั้งอะแซหวุ่นกี้มาตีเมืองไทย ก็เห็นจริงว่าอะแซหวุ่นกี้เป็นผู้ชำนาญการศึกสงคราม และเป็นผู้มีอัชฌาศัยผิดกับแม่ทัพพะม่าที่มารบไทยในคราวอื่นโดยมาก

คราวศึกอะแซหวุ่นกี้นี้ดูเหมือนจะปรากฏความสามารถของแม่ทัพทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ข้างฝ่ายไทยพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระเจ้ากรุงธนบุรี ข้างฝ่ายพะม่าอะแซหวุ่นกี้ต่อสู้ได้เสียกันยิ่งกว่าที่ไทยรบพะม่ามาในครั้งไหน ๆ หมด และผลที่สุดในการสงครามนี้ก็นับว่าเสมอกันด้วยประการทั้งปวง

อะแซหวุ่นกี้รับรับสั่งพระเจ้ามังระกลับถึงเมืองเมาะตะมะ เดือนเมษายน พ.ศ. ๒๓๑๘ พอกองทัพตะแคงมระหน่องหนีไทยกลับไปชี้แจงการที่กองทัพพะม่าเข้ามาเสียที ไทยจับกองทัพงุยอคงหวุ่นได้

และตีพะม่าอีกทัพหนึ่งแตกยับเยินไปจากเขาชะงุ้ม ตะแคงมระหน่องจึงต้องหนีกลับออกไป

อะแซหวุ่นกี้พิเคราะห์ดูเห็นว่าไทยทำศึกเข้มแข็งกว่าแต่ก่อน จะยกกองทัพมาทางเชียงใหม่และทางด่านพระเจดีย์สามองค์เข้ามาสมทบกันตีกรุงธนบุรีอย่างครั้งเมื่อตีกรุงศรีอยุธยา เห็นว่าไทยคงจะชิงตีตัดเสียไม่ให้เข้ามารวมกันได้ การคงจะไม่สำเร็จ อะแซหวุ่นกี้จึงคิดจะตีเมืองไทยตามแบบพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง คือจะยกกองทัพใหญ่เข้ามาตีหัวเมืองเหนือตัดกำลังไทยเสียชั้นหนึ่งก่อน จึงให้พักรีพลอยู่ที่เมืองเมาะตะมะ แล้วมีคำสั่งขึ้นไปยังโปสุพพลา โปมะยุหง่วนซึ่งถอยหนีไปตั้งอยู่เมืองเชียงแสนให้ยกกลับมาตีเมืองเชียงใหม่ให้ได้ในฤดูฝน แล้วให้เตรียมเรือรบรวบรวมสะเบียงอาหารลงมาส่งกองทัพอะแซหวุ่นกี้ซึ่งจะยกเข้ามาในต้นฤดูแล้ง โปสุพพลากับโปมะยุหง่วนจึงรวบรวมกำลังยกเป็นกองทัพลงมาตีเมืองเชียงใหม่เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๓๑๘ นั้น

ฝ่ายข้างกรุงธนบุรีได้ข่าวว่าโปสุพพลาโปมะยุหง่วนจะยกกองทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงให้มีตราสั่งให้เจ้าพระยาสุรสีห์ยกกองทัพหัวเมืองเหนือขึ้นไปช่วยเมืองเชียงใหม่ แล้วให้เจ้าพระยาจักรีคุมกองทัพกรุงธนบุรีหนุนขึ้นไปอีกทัพหนึ่ง รับสั่งว่าตีพะม่าถอยไปจากเมืองเชียงใหม่แล้วให้เลยตามขึ้นไปตีเอาเชียงแสนด้วย ให้สิ้นที่อาศัยของพะม่าเสียทีเดียว

ฝ่ายโปสุพพลา กับโปมะยุหง่วน ยกกองทัพพม่าลงมาถึงเมืองเชียงใหม่ก่อนกองทัพไทย ก็เข้าตั้งค่ายประชิดจะเข้าตีเมือง แต่ทำนองกำลังที่รวบรวมลงมาได้จะไม่แข็งแรงเท่าใดนัก ครั้นได้ข่าวว่ากองทัพไทยยกขึ้นไป โปสุพพลากับโปมะยุหง่วนก็ถอยหนีกลับไปเมืองเชียงแสนหาอยู่ต่อไปไม่

ฝ่ายอะแซหวุ่นกี้เตรียมทัพแล้ว ครั้นถึงเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๓๑๗ ก็ให้กละโบกับมังแยยางูผู้เป็นน้องชายคุมกองทัพหน้าจำนวนพล ๒๐,๐๐๐ ยกออกจากเมืองเมาะตะมะ แล้วอะแซหวุ่นกี้ยกกองทัพจำนวน ๑๕,๐๐๐ หนุนมาทางด่านแม่ละเมาเข้ามาทางเมืองตาก ฝ่ายเจ้าเมืองกรมการตามหัวเมืองไทยรายทางไม่มีกำลังที่จะต่อสู้ ต่างก็พาครอบครัวราษฎรอพยพหนีพม่าตรงมายังเมืองสุโขทัย เมื่ออะแซหวุ่นกี้ยกมาจากเมืองตากนั้น จับได้กรมการเมืองสวรรคโลก ๒ คนถามว่าพระยาเสือเจ้าเมืองพิษณุโลกอยู่หรือไม่อยู่ กรมการตอบว่าไม่อยู่ยกกองทัพขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ยังไม่กลับมา อะแซหวุ่นกี้จึงว่าเจ้าของเขาไม่อยู่อย่าเพ่อไปเหยียบเมืองพิษณุโลกเลย จึงให้กองทัพลงมาตั้งอยู่ที่บ้านกงธานีริมน้ำยมใหม่ ทางจะเข้ามาเมืองพิษณุโลก ส่วนอะแซหวุ่นกี้เองตั้งรออยู่ที่เมืองสุโขทัย แต่ความตอนนี้เห็นว่ายังจะมีเหตุผลอื่นอีก ด้วยเมืองสุโขทัยเป็นทำเลนามีข้าวปลาบริบูรณ์ดีกว่าเมืองอื่น ๆ ที่ใกล้เคียงกัน เข้าใจว่าอะแซหวุ่นกี้รออยู่ที่เมืองสุโขทัยนั้น ก็เพื่อประสงค์จะรวบรวมสะเบียงอาหารสำหรับกองทัพพม่าด้วย

อีกอย่างหนึ่ง เพราะปรากฏว่ากองทัพพม่าขัดสนสะเบียงอาหารมาแต่แรกเข้ามาในแดนไทยแล้ว

ฝ่ายเจ้าพระยาจักรีเจ้าพระยาสุรสีห์ได้ข่าวว่าพม่ายกกองทัพเข้ามาทางด่านแม่ละเมาก็รีบยกกองทัพลงมาทางเมืองสวรรคโลก เมืองพิชัย ครั้นมาถึงเมืองสวรรคโลกเจ้าพระยาทั้ง สองจึงปรึกษากัน ถึงการจะต่อสู้ข้าศึก เจ้าพระยาจักรีเห็นว่ากำลังน้อยกว่าพม่ามากนัก ควรจะไปเอาเมืองพิษณุโลก เป็นที่มั่น ต่อสู้ พม่า คอยกองทัพ กรุงธนบุรีที่จะยกขึ้นไปช่วย ด้วยเมืองพิษณุโลกอยู่ทางแม่น้ำแควใหญ่ใช้เรือขึ้นล่องกับทางใต้ได้สะดวกกว่า แต่เจ้าพระยาสุรสีห์อยากจะยกกองทัพไปตีพม่าก่อน จึงให้พระยาสุโขทัยเป็นกองหน้ายกไป รบพม่าที่บ้านกงธานี พะม่ายกกองทัพมาตีกองทัพพระยาสุโขทัยแตกถอยมาแล้วยกติดตามมาถึงค่ายเจ้าพระยาสุรสีห์ ๆ ตั้งต่อสู้ รบอยู่ ๓ วันเห็นว่าพะม่ามากกว่ามากนัก ถ้าพะม่าโอบล้อมเอากองทัพก็จะเสียที จึงถอยกลับมาเมืองพิษณุโลก อะแซหวุ่นกี้จึงแบ่งกองทัพพะม่าให้อยู่รักษาเมืองสุโขทัย แล้วคุมพล ๓๐,๐๐๐ ยกตามมาถึงเมืองพิษณุโลกในเดือนธันวาคม ให้ตั้งค่ายรายล้อมเมืองทั้ง ๒ ฟากแม่น้ำ เจ้าพระยาทั้ง ๒ ก็เกณฑ์พลทหารขึ้นประจำรักษาหน้าที่เชิงเทินเป็นสามารถ และเมืองพิษณุโลกนั้นแนวปราการตั้งทั้ง ๒ ฟาก เอาลำแม่น้ำไว้กลางเมือง การข้ามแม่น้ำเป็นการลำบากจึงให้ทำสะพานเลือกข้ามแม่น้ำ ๓ แห่ง

เมื่ออะแซหวุ่นกี้ยกมาตั้งล้อมเมืองพิษณุโลกอยู่นั้นได้ยกพวกออกเลียบค่ายไปเที่ยวตรวจชัยภูมิทุกวัน เจ้าพระยาสุรสีห์ก็คุมพลออกโจมตี แต่สู้พะม่าไม่ได้ก็ต้องถอยเข้าเมืองหลายครั้ง เจ้าพระยาจักรีเห็นดังนั้นจึงคุมพวกออกรบเองก็ตีพะม่าต้องถอยหนีไปหลายครั้ง

อะแซหวุ่นกี้จึงยกย่องชมเชยฝีมือเจ้าพระยาจักรีว่าเป็นผู้มีฝีมือเข้มแข็งในการสงครามเสมอกับตน จึงให้มาบอกว่าจะขอพบให้รู้จักกัน ครั้นเวลาวันหนึ่งจึงนัดหยุดรบ อะแซหวุ่นกี้ให้ล่ามถามเจ้าพระยาจักรีว่าอายุเท่าใด เจ้าพระยาจักรีบอกว่าอายุ ๓๐ ปีเศษ แล้วจึงถามถึงอายุอะแซหวุ่นกี้บ้าง ก็บอกว่าอายุ ๗๒ ปี อะแซะหวุ่นกี้พิจารณาดูลักษณะของเจ้าพระยาจักรีแล้วสรรเสริญว่า ท่านนี้รูปร่างก็งามฝีมือก็เข้มแข็ง สู้รบเราผู้เป็นผู้เฒ่าได้ จงอุตส่าห์รักษาตัวไว้ ภายหน้าจะได้เป็นกษัตริย์เป็นแท้ แล้วให้เอาเครื่องม้าทองคำสำรับหนึ่ง กับสักหลาดพับหนึ่ง ดินสอแก้ว ๒ แท่ง น้ำมันดิน ๒ หม้อ มาให้เจ้าพระยาจักรี ๆ ก็ให้ของตอบแทนตามสมควร เมื่อก่อนอะแซหวุ่นกี้จะกลับไปค่ายให้ล่ามบอกเจ้าพระยาจักรีว่าจงรักษาเมืองไว้ให้มั่นคงเถิด เราจะตีเอาเมืองพิษณุโลกให้จงได้ ต่อไปภายหน้าพะม่าจะมาตีเมืองไทยไม่ได้อีกแล้ว วันนั้นหยุดรบกันทั้งวัน ถึงกับพวกทหารพะม่าชวนทหารไทยเข้าไปกินอาหารในค่ายมิได้ทำอันตรายแก่กัน

ฝ่ายพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อทรงทราบว่ากองทัพอะแซหวุ่นกี้ยกมาทางเหนือก็ได้ทรงจัดการป้องกันข้าศึก ซึ่งจะยกมาทางทิศใต้ฝ่าย

ตะวันตกนั้นแล้ว ก็เสด็จยกกองทัพหลวงมีจำนวนพล ๑๒,๐๐๐ เศษออกจากพระนครเมื่อเดือน มกราคม พ.ศ. ๒๓๑๘ ไปยังเมืองนครสวรรค์

พะม่ามาตีเมืองเชียงใหม่คืน

อันการที่พระเจ้าจิงกูจาซึ่งได้เป็นพระเจ้าอังวะขึ้นใหม่ มีรับสั่งให้หากองทัพอะแซหวุ่นกี้กลับนั้น น่าจะเป็นเพราะทรงคิดเห็นว่าที่พระเจ้ามังระราชบิดาพยายามให้กองทัพมาตีเมืองไทย เอาไพร่พลมาล้มตายเสียเปล่าๆ หาเป็นประโยชน์อันใดไม่ จึงรับสั่งให้หากองทัพอะแซหวุ่นกี้กลับไป แต่พระเจ้าจิงกูจาสิ้นประสงค์เพียงแต่ที่จะตีเมืองไทยเท่านั้น ส่วนแว่นแคว้นลานนาไทย ๕๗ หัวเมือง มีเมืองเชียงใหม่เป็นต้น พะม่ายังถือว่าเป็นเมืองขึ้นสำคัญของพะม่า เพราะพะม่าได้ปกครองแว่นแคว้นลานนาไทยจึงเอาเมืองหลวงพระบางเมืองเวียงจันทร์ไว้ในอำนาจได้ ครั้นมาบัดนี้ไทยชิงเอาหัวเมืองในแว่นแคว้นลานนาไทยมาเสียเกือบหมด ถ้านิ่งไว้ไทยคงจะพยายามชิงเอาหัวเมืองลื้อเขินเสียหมด จะเลยต้องเสียอาณาเขตต์พะม่าตลอดถึงเมืองหลวงพระบางและเวียงจันทร์ด้วย จึงเกณฑ์กองทัพให้อำมะลอกหวุ่นเป็นแม่ทัพยกมา สมทบกับโปมะยุหง่วนซึ่งตั้งอยู่ที่เมืองเชียงแสน แล้วให้ลงมาตีเมืองเชียงใหม่

ขณะนั้นพระยาจ่าบ้านซึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรีตั้งให้เป็นพระยาวิเชียรปราการครองเมืองเชียงใหม่มาแต่ครั้งไทยตีเมืองเชียงใหม่ได้จากพะม่า

ครั้นเห็นกองทัพพะม่ายกมาเหลือกำลังที่จะต่อสู้ ก็อพยพครอบครัวทั้งเมืองเชียงใหม่หนีลงมาอยู่เมืองสวรรคโลก พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงทราบจึงโปรดให้พระยาวิเชียรปราการลงมายังกรุงธนบุรีแล้วให้มีท้องตราสั่งเจ้าพระยาสุรสีห์ให้คุมกองทัพหัวเมืองเหนือ ขึ้นไปสมทบกับทัพพระยากาวิละเจ้าเมืองนครลำปางยกไปตีเมืองเชียงใหม่คืน พะม่าสู้ไม่ได้ก็ทิ้งเมืองเชียงใหม่เลิกทัพถอยไป พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระดำริว่าเมืองเชียงใหม่ไพร่บ้านพลเมืองระส่ำระสายมากแล้ว ผู้คนไม่มีพอเป็นกำลังรักษาเมืองได้ พะม่ายกทัพกลับมาก็จะเสียเมืองเชียงใหม่อีก จึงมีรับสั่งให้ทิ้งเมืองเชียงใหม่เสีย เมืองเชียงใหม่จึงเป็นเมืองร้างแต่นั้นมา จนในรัชชกาลที่ ๑ จึงกลับตั้งขึ้นอีก

เจ้าพระยาจักรีได้เมืองจำปาศักดิ์

ขณะเมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีติดการรบพุ่งกับอะแซหวุ่นกี้อยู่นั้นทางเมืองนครราชสีมามีเหตุเกิดขึ้น ด้วยพระยานางรองเจ้าเมืองนางรองอันเป็นเมืองขึ้นของเมืองนครราชสีมาเกิดวิวาทกับพระยานครราชสีมาแล้วเอาเมืองนางรองไปขอขึ้นกับเจ้าโอเจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์ ซึ่งตั้งตัวเป็นอิสสระอยู่ในสมัยนั้น เจ้าโอเห็นว่ากรุงศรีอยุธยาถูกพะม่าย่ำยีอ่อนกำลังลงแล้ว ก็รับเมืองนางรองไว้เป็นเมืองขึ้น พระยานางรองถืออำนาจเจ้านครจำปาศักดิ์ตั้งแข็งเมืองไม่ยอมขึ้นแก่เมืองนครราชสีมา พระยานครราชสีมาบอกเข้ามายังกรุงธนบุรีว่าพระยานางรอง

เป็นกบฏ พระเจ้ากรุงธนบุรีมีรับสั่งให้เจ้าพระยาจักรียกกองทัพไปปราบเมืองนางรอง เจ้าพระยาจักรีไปถึงนครราชสีมาให้กองทัพหน้าไปตีเมืองนางรอง จับพระยานางรองได้พิจารณาความเป็นสัตย์ก็สั่งให้ประหารชีวิตเสีย เจ้าพระยาจักรีทราบว่าเจ้าโอกับเจ้าอินอุปราชเมืองนครจำปาศักดิ์ เตรียมกองทัพมีจำนวนพล ๑๐,๐๐๐ เศษ จะยกมาตีเมืองนครราชสีมา จึงบอกความเข้ามายังกรุงธนบุรีเมื่อต้นปีระกา พ.ศ. ๒๓๒๐ พระเจ้ากรุงธนบุรีมีรับสั่งให้เจ้าพระยาสุรสีห์คุมกองทัพหนุนไปอีกทัพหนึ่ง เจ้าพระยาทั้งสองลงไปตีเมืองนครจำปาศักดิ์ เจ้าโอ เจ้าอินสู้ไม่ได้หนีลงไปทางใต้ ทัพไทยติดตามไปจับได้ที่เมืองโขงคน ๑ ที่เมืองอัตตะบือคน ๑ ก็เลยได้เมืองอัตตะบือและเมืองโขงมาเป็นของไทยในครั้งนั้นด้วย เจ้าพระยาทั้ง ๒ จึงให้ไปเกลี้ยกล่อมหัวเมืองเขมรป่าดงซึ่งตั้งอยู่ในระหว่างเมืองนครจำปาศักดิ์กับเมืองนครราชสีมามาอ่อนน้อมยอมเป็นข้าขอบขัณฑสีมาแต่นั้นมา ครั้นเสร็จราชการทัพกลับถึงกรุงฯ พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงปูนบำเหน็จแม่ทัพนายกองที่มีความชอบ โปรดให้เลื่อนยศเจ้าพระยาจักรีเป็นสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก มีเครื่องยศอย่างเจ้าต่างกรม

กรุงศรีสัตนาคนหุตมาขึ้นแก่กรุงสยาม

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๒๑ เกิดสงครามขึ้นในระหว่างกรุงกับกรุงศรีสัตนาคนหุต เหตุสงครามครั้งนี้เนื่องจากพระวอเป็นเสนาบดีเมือง

เวียงจันทร์ เกิดวิวาทรบพุ่งกับเจ้าเมืองเวียงจันทร์ พระวอสู้ไม่ได้ หนีลงมาอาศัยอยู่กับเจ้านครจำปาศักดิ์ แล้วพาพรรคพวกมาตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่ดอนมดแดงริมลำน้ำมูลอันเป็นที่ตั้งจังหวัดอุบลทุกวันนี้ เมื่อไทยไปตีเมืองนครจำปาศักดิ์ พระวอมาอ่อนน้อมขอขึ้นต่อกรุงธนบุรี ครั้นพอกองทัพไทยยกกลับแล้ว เจ้าเมืองเวียงจันทร์ให้สุโพธิ์คุมกองทัพมาจับพระวอฆ่าเสีย พระเจ้ากรุงธนบุรีก็ทรงขัดเคืองว่าพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตดูหมิ่น จึงรับสั่งให้สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกกับเจ้าพระยาสุรสีห์ยกทัพไปตีเมืองเวียงจันทร์ พ.ศ. ๒๓๒๑ สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกได้ไปตั้งประชุมทัพที่เมืองนครราชสีมา แล้วให้เจ้าพระยาสุรสีห์ ลงไปเกณฑ์กองทัพเรือ ที่กรุงกัมพูชา จำนวนพล ๑๐,๐๐๐ ยกไปตามลำแม่น้ำโขงอีกทางหนึ่ง ตีหัวเมืองริมแม่น้ำโขงขึ้นไปจนถึงแดนกรุงศรีสัตนาคนหุต ขึ้นไปบรรจบกันที่เมืองเวียงจันทร์ ครั้งนั้นเจ้าหลวงพระบางทราบว่า ไทยยกกองทัพบก ทัพเรือขึ้นไปตีเมืองเวียงจันทร์ และเจ้าหลวงพระบางนั้นเป็นอริกับเจ้าเมืองเวียงจันทร์มาแต่ก่อน จึงแต่งทูตลงมาหาสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกรับอาสาจะให้กองทัพเมืองหลวงพระบางมาช่วยตีเมืองเวียงจันทร์ทางด้านเหนือ และจะขอเอากรุงธนบุรีเป็นที่พึ่งต่อไป

ฝ่ายพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตตั้งแต่ได้ทราบว่ากองทัพกรุงธนบุรียกขึ้นไป ก็ให้แต่งกองทัพมาคอยต่อสู้แต่พ่ายแพ้แตกหนีไป จน

กองทัพกรุงธนบุรีขึ้นไปถึงเมืองเวียงจันทร์ตั้งล้อมเมืองไว้ พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตเห็นเหลือกำลังที่จะรักษาเมืองเวียงจันทร์ไว้ได้ ก็พาเจ้าอินทร์, เจ้าพรหมราชบุตรกับคนสนิทหนีไปเมืองคำเกิดทางแดนต่อแดนญวน กองทัพกรุงธนบุรีก็เข้าเมืองเวียงจันทร์จับได้เจ้าอุปราช เจ้าพันธุเสน

การที่สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกชนะศึกได้เมืองเวียงจันทร์ เมืองหลวงพระบาง กับทั้งหัวเมืองขึ้นทั้งปวงมาอยู่ในขอบขัณฑสีมาครั้งนี้เป็นการแผ่อำนาจไทยขยายสยามราชอาณาเขตต์ออกไปได้ไกลกว่าแต่ก่อน ๆ มาก สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกยกกองทัพกรุงธนบุรีขึ้นไปตีเวียงจันทร์ได้ครั้งนี้ ได้เชิญพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกต กับพระบางซึ่งประดิษฐานอยู่ณเมืองเวียงจันทร์มายังกรุงธนบุรีด้วย พระแก้วมรกตจึ่งได้ประดิษฐานอยู่ในกรุงเทพพระมหานครจนตราบเท่าทุกวันนี้

การตีเมืองเขมรครั้งที่ ๒

เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๒๓ กรุงกัมพูชาเกิดเป็นจลาจล เหตุเกิดด้วยนักองค์ตนกับนักองค์โนนชิงราชสมบัติกัน พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงตั้งนักองค์โนนเป็นสมเด็จพระรามราชาครองกรุงกัมพูชา ให้

นักองค์ตนเป็นมหาอุปโยราชและให้นักองค์ธรรมเป็นมหาอุปราช อยู่มามีคนร้ายลอบฆ่ามหาอุปราชตาย ต่อมาไม่ช้ามหาอุปโยราชก็เป็นโรคปัจจุบันเลยสิ้นพระชนม์ไปอีกองค์หนึ่ง ขุนนางที่เป็นพรรคพวกของมหาอุปโยราชโดยมากพากันเข้าใจว่าสมเด็จพระรามราชาแกล้งให้ฆ่าคนทั้งสองเสีย จึงคบคิดกันเป็นกบฏขึ้นจับสมเด็จพระรามราชาได้ให้ถ่วงน้ำเสีย เหลือแต่นักองค์เองบุตรของมหาอุปโยราชยังเป็นทารกอยู่มีชนมายุเพียง ๔ ขวบแต่องค์เดียว ฟ้าทะละหะ (มู) จึงได้ว่าราชการกรุงกัมพูชาแทนนักองค์เอง ต่อมาฟ้าทะละหะ (มู) ตั้งตัวเป็นเจ้าฟ้ามหาอุปราชแล้วไปฝักใฝ่กับญวน พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระราชดำริว่า กรุงกัมพูชาก็สิ้นเจ้านายที่ได้ครอบครองบ้านเมืองมาแต่ก่อน ยังเหลือแต่นักองค์เองยังเป็นทารกอยู่ถึงอยู่ไปได้ นักองค์เองเป็นลูกสมเด็จพระนารายณ์ราชาซึ่งไม่เข้ากับไทยมาแต่ก่อน โตขึ้นก็คงไปฝักใฝ่กับญวนเหมือนอย่างบิดา จึงมีรับสั่งให้เกณฑ์กองทัพจำนวน ๒๐,๐๐๐ ให้สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกถืออาชญาสิทธิ์เป็นแม่ทัพใหญ่กับเจ้าพระยาสุรสีห์เป็นแม่ทัพหน้า เจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ลูกเธอพระองค์ใหญ่เป็นกองหนุน และมีรับสั่งว่าเมื่อตีกรุงกัมพูชาได้แล้ว ให้สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกอภิเษกเจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ให้ครองกรุงกัมพูชาต่อไปทีเดียว

การที่พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงดำริให้กรมขุนอินทรพิทักษ์ ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ครองกัมพูชาประเทศเสียนั้น น่าจะเป็น

เพราะทรงเห็นว่าผู้ซึ่งจะสืบสันตติวงศ์ครองกรุงธนบุรีต่อไปนั้น จะต้องให้มีกำลังหนุนหลังอย่างมั่นคง ด้วยพะม่าข้าศึกคงจะคิดมารุกรานตีเมืองไทยอยู่เสมอ ก็เจ้าฟ้าสัมพันธวงศ์ (ซึ่งภายหลังเป็นกรมขุนกระษัตรานุชิตนั้น) แม้จะมิได้เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ และไม่ปรากฏว่าเป็นผู้เข้มแข็งในการรณรงค์สงครามอย่างไร ทั้งเวลานั้นก็ยังทรงพระเยาว์อยู่มากก็จริง แต่พระองค์ก็เป็นราชนัดดา (หลานตา) ของสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก คงจะอาศัยพระอัยยกาเป็นกำลังต่อสู้ศัตรูได้ทั้งภายในและภายนอก จึงทรงจัดการให้กรมขุนอินทรพิทักษ์ไปครองเมืองเขมรเสีย จะได้ไม่เป็นที่กีดขวางต่อไป

ฝ่ายสมเด็จเจ้าฟ้าทะละหะรู้ว่ากองทัพไทยยกลงไปเห็นเหลือกำลังที่จะต่อสู้ ก็ทิ้งเมืองบันทายเพ็ชรอพยพครอบครัวลงไปเมืองพนมเปิญ แล้วไปอ่อนน้อมขอกองทัพญวนที่เมืองไซ่ง่อนมาช่วย ญวนก็ให้กองทัพขึ้นมาตั้งอยู่ที่เมืองพนมเปิญ เจ้าพระยาสุรสีห์ทราบว่ากองทัพญวนขึ้นมาตั้งอยู่ที่เมืองพนมเปิญ ก็รีบบอกไปยังสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก แล้วตั้งค่ายคอยฟังคำสั่งแม่ทัพใหญ่อยู่ ยังหาได้รบกับญวนไม่ การสงครามทางเมืองกัมพูชาเริ่มทำได้แต่เพียงนี้ก็หยุดด้วยทางกรุงธนบุรีได้เกิดการกบฏวุ่นวายขึ้นดังจะได้กล่าวต่อไป

[๑]

การกบฏเมื่อปลายรัชชกาลของพระเจ้ากรุงธนบุรี

สำเหตุที่จะเกิดกบฏครั้งนั้นมีเรื่องปรากฏว่า ตั้งแต่เสร็จสงครามอะแซหวุ่นกี้ที่เมืองเหนือแล้ว พระเจ้ากรุงธนบุรีมักจะเสด็จไปทรงนั่งกรรมฐานที่วัดบางยี่เรือ คือวัดอินทาราม ซึ่งได้ทรงปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่เนือง ๆ พระอารมณ์ก็เริ่มฟั่นเฟือนมีการดุร้ายยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน สำคัญพระองค์ว่าเป็นพระโสดาบันนั้น มีรับสั่งให้พระราชาคณะทั้งปวงมาประชุมกันณโรงพระแก้ว (พ.ศ. ๒๓๒๙) แล้วมีรับสั่งถามพระราชาคณะว่า พระภิกษุอันเป็นปุถุชนจะกราบไหว้คฤหัสถ์ซึ่งเป็นพระโสดาบันนั้นนั้นจะได้หรือไม่ประการใด พระราชาคณะโดยมากพากันกลัวพระราชอาชญา จึงถวายพระพรว่าไหว้ได้ แต่พระสังฆราช (สี) วัดบางว้าใหญ่ กับพระพิมลธรรมวัดโพธาราม และพระพุทธาจารย์วัดบางว้าน้อย ถือพระธรรมวินัยมั่นคง ถวายพระพรว่าถึงแม้คฤหัสถ์จะบรรลุโสดาบันนั้น ก็ยังต่ำกว่าภิกษุปุถุชนอันทรงผ้ากาสาวพัตร์และจตุปาริสุทธิศีล ที่พระภิกษุจะกราบไหว้คฤหัสถ์นั้นหาสมควรไม่ พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงฟังก็ทรงพระพิโรธ จึงรับสั่งให้ถอดพระสังฆราชและพระราชาคณะทั้งสามรูปนั้นเสียจากสมณศักดิ์ แล้วให้เอาตัวสมเด็จพระสังฆราชกับพระราชาคณะ ๒ องค์ที่ถูกถอดนั้นกับพระภิกษุซึ่งเป็นฐานานุกรมและอันเตวาสิกสัทธิวิหาริก รวมทั้งสิ้นประมาณ ๕๐๐ รูปไปลงพระราชอาชญาโบยที่วัดหงส์ แล้วให้เอาตัวขังไว้ขนอาจมของโสโครกที่วัดหงส์ทั้งหมด ตั้งแต่นั้นมาเวลาพระสงฆ

เข้าเฝ้า ก็หมอบกราบถวายบังคมเหมือนกับข้าราชการฝ่ายฆราวาสทั้งปวง

การที่พระเจ้ากรุงธนบุรีทำแก่พระสงฆ์ดังกล่าวมา คนทั้งหลายก็พากันตกใจเห็นว่าเกิดวิปริตในบ้านเมือง บางพวกก็โกรธแค้น บางพวกก็พากันสงสารพระสงฆ์ซึ่งต้องรับพระราชอาชญา เกิดโกลาหลสะดุ้งสะเทือนทั่วไปทั้งพระนคร ครั้นต่อมาพระเจ้ากรุงธนบุรีซ้ำมีพระอาการเกิดระแวงว่าข้าราชการลักพระราชทรัพย์ ให้โบยตีจำจองและบางทีก็เอาตัวขึ้นย่างไฟจะให้รับเป็นสัตย์ ถ้ามีผู้ใดนำความมากราบทูลฟ้อง ก็โปรดให้ชำระและพระราชทานรางวัลแก่ผู้ที่เป็นโจทก์ฟ้องร้องนั้นเนือง ๆ

ข่าววิปริตที่เกิดขึ้นในกรุงธนบุรีเห็นจะทราบไปถึงสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก เมื่อราวเดือนตุลาคมหรือพฤศจิกายน จึงได้รอการที่จะทำสงครามกับญวนไว้ แล้วให้พระยาสุริยอภัยผู้เป็นหลานกลับมายังเมืองนครราชสีมา ให้มาคอยฟังเหตุการณ์ทางกรุงธนบุรี ถ้าเห็นว่าบ้านเมืองจะเกิดการจลาจลเมื่อใด ก็ให้รีบยกกองทัพเมืองนครราชสีมาเข้ามารักษากรุงธนบุรีไว้ พระยาสุริยอภัยจึงกลับมาอยู่ ณ เมืองนครราชสีมา ฝ่ายพวกคนพาลที่ได้บำเหน็จรางวัลเพราะใส่ความฟ้องร้องผู้อื่นก็พากันกำเริบขึ้นทุกที จนมีพวกที่หากินในทางเป็นโจทก์ขึ้นประมาณ ๓๐๐ เศษ พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงตั้งตัวสำคัญชื่อพันสีเป็นขุนจิตรกูล พันลาเป็นขุนประมูลราชทรัพย์ มีตำแหน่ง

เป็นหัวหน้าพวกโจทก์ พวกเหล่านี้ก็ถวายฎีกาฟ้องร้องผู้อื่นหนักขึ้นกว่าแต่ก่อน ถ้าผู้ต้องหาไม่รับเป็นสัตย์โดยดี ก็ให้เฆี่ยนหรือใช้ไม้บีบขมับและย่างเพลิงจนกว่าจะรับ แม้จนบุตรภรรยาญาติพี่น้องของข้าราชการที่ไปทัพ อยู่ทางนี้ก็ถูกพวกโจทก์ฟ้องร้องต้องรับพระราชอาชญาโดยมาก ชาวพระนครพากันได้ความยากแค้นเดือดร้อนไปทั่วหน้า

ขณะนั้นพระวิชิตณรงค์ผูกอากรไปเก็บภาคหลวงจากคนขุดทรัพย์อยู่ที่พระนครศรีอยุธยา เพราะเมื่อพะม่าล้อมกรุงศรีอยุธยาคราวหลังพวกชาวกรุงได้ฝังทรัพย์ซ่อนไว้ตามบ้านเรือนโดยมาก เมื่อเสร็จสงครามที่เจ้าของมีก็ไปขุด ที่เจ้าของเดิมล้มหายตายจาก คนอื่นไปขุดเอาทรัพย์ที่ฝังไว้ก็ต้องเสียค่าภาคหลวงตามกฎหมาย จึงเกิดการผูกขาดเก็บภาคหลวงขุดทรัพย์ที่กรุงเก่าขึ้น พระวิชิตณรงค์ขึ้นไปเกาะกุมเรียกเร่งเอาเงินแก่ราษฎรโดยอำนาจ เป็นเหตุให้พวกชาวกรุงศรีอยุธยาได้รับความเดือดร้อน ครั้นมีพวกชาวกรุงธนบุรีบอกข่าวที่เกิดการวิปริตในพระนครแพร่หลายไปถึงกรุงเก่า ก็มีพวกชาวกรุงเก่าคิดเป็นกบฏขึ้น มีตัวหัวหน้า ๓ คน คือขุนสุระคนหนึ่ง นายบุญนากบ้านแมคนหนึ่ง ขุนแก้วน้องพระยาสรรค์ซึ่งเป็นข้าหลวงไปทำศิลาปากนกสำหรับปืนทหารคนหนึ่ง คบคิดคุมกันเข้าปล้นจวนพระยาอินทรอภัยผู้รักษากรุง ฯ พระยาอินทรอภัยสู้พวกกบฏไม่ได้ก็หนีลงมายังกรุงธนบุรีกราบทูลให้ทรงทราบ พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงสำคัญ

ว่าเป็นแต่พวกโจรผู้ร้าย เห็นมีชื่อปรากฏว่าขุนแก้วน้องพระยาสรรค์ จึงมีรับสั่งให้พระยาสรรค์ขึ้นไปชำระถึงกรุงเก่า พวกกบฏกลับเกลี้ยกล่อมเอาพระยาสรรค์ไปเข้าด้วย จึงพร้อมกันยกพระยาสรรค์ขึ้นเป็นแม่ทัพให้นำลงมาตีกรุงธนบุรี

พระยาสรรค์ลงมาถึงกรุงธนบุรี เมื่อเดือนมีนาคม พ. ศ. ๒๓๒๕ ตอบมาในเวลาค่ำ พอถึงก็เข้าปล้นพระราชวัง พระเจ้ากรุงธนบุรีเห็นว่าจะสู้ไม่ไหว ก็ให้สมเด็จพระสังฆราชชื่นวัดหงส์กับพระพิมลธรรม พระรัตนมุนี ออกไปเจรจายอมแพ้แก่พระยาสรรค์ ๆ จึงให้ทรงผนวชสะเดาะพระเคราะห์เสียสัก ๓ เดือน พระเจ้ากรุงธนบุรีก็ยอมกระทำตาม ครั้นทรงผนวชแล้ว พระยาสรรค์จึงให้เอาไปคุมไว้ในพระอุโบสถวัดแจ้งกับทั้งลูกชาย ส่วนเจ้านายผู้ชายที่เป็นผู้ใหญ่มีเจ้ารามลักษณ์ ซึ่งเป็นขุนอนุรักษ์สงครามเป็นต้นนั้น พระยาสรรค์ให้เอาจำไว้ทั้งหมด แล้วประกาศแก่บรรดาข้าราชการทั้งปวงว่า จะรักษาราชการไว้รอท่าสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ข้าราชการทั้งปวงก็พากันเห็นชอบด้วยจึงสงบอยู่ แต่ตัวพระยาสรรค์เองนั้นหวังจะหาอุบายกำจัดสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกเสียโดยวิธีใดวิธีหนึ่งให้ได้ แต่ยังไม่เป็นโอกาสก็นิ่งอยู่ก่อน เป็นแต่เข้าไปนั่งว่าราชการที่ท้องพระโรงในพระราชวังทุกวัน ให้ปล่อยพวกข้าราชการและราษฎรที่ถูกเวรจำกักขังโดยอาชญาของพระเจ้ากรุงธนบุรีเสียสิ้น พวกราษฎรที่ต้องถูกฟ้องร้อง ต้องรับพระราชอาชญาโดยหาความผิดมิได้นั้นมีจำนวนมาก

มาย ครั้นหลุดพ้นจากการจองจำได้เห็นพระเจ้ากรุงธนบุรีถูกกักขังหมดอำนาจแล้ว ต่างคนก็ชวนกันจับกุมพวกโจทก์มี พันลี พันลา เป็นต้น ฆ่าพันเสียตามอำเภอน้ำใจด้วยความโกรธแค้น ก็เกิดฆ่าฟันกันหามีผู้ใดจับกุมไม่

ฝ่ายพระยาสรรค์เห็นผู้คนทั้งปวงยอมอยู่ในบังคับบัญชาไม่เกียงงอนแก่งแย่งก็ได้ใจ เห็นว่าถึงเวลาแล้วที่จะคิดการเป็นใหญ่ต่อไป แต่ก็ยังเกรงสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกอยู่ จึงลอบไปคิดอ่านกับกรมขุนอนุรักษ์สงคราม หลานพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งเดิมให้เอาตัวจำขังไว้นั้นให้กรมขุนอนุรักษ์สงคราม รับเป็นหัวหน้าต่อสู้สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก พระยาสรรค์เป็นผู้อุดหนุนให้เงินในท้องพระคลังไปแจกจ่ายจ้างหาคนเป็นพรรคพวก กรมขุนอนุรักษ์สงครามก็รับเป็นตัวการเกลี้ยกล่อมได้เจ้าพระยามหาเสนากับข้าราชการคนอื่นอีกหลายคน มีพระยารามัญวงศ์ พระยากลางเมืองนายกองมอญเป็นต้น แต่ในขณะที่พระยาสรรค์กำลังคิดอ่านตระเตรียมการอยู่นั้น ฝ่ายพระยาสุริยอภัยก็ยกกองทัพเมืองนครราชสีมา มีจำนวนพลประมาณ ๓,๐๐๐ คนเข้ามาถึงกรุงธนบุรี ณวันศุกร์เดือนเมษายน พ. ศ. ๒๓๒๕ พระยาสรรค์กับพวกที่ร่วมคิดก็ตกใจ จึงรีบให้นัดหมายผู้คนแล้วปล่อยกรมขุนอนุรักษ์สงครามออกในเวลาค่ำ ให้ยกพวกไปปล้นบ้านพระยาสุริยอภัยที่ตำบลสวนมังคุด แต่กรมขุนอนุรักษ์สงครามมีรี้พลน้อย เพราะชาวพระนครไม่เข้าด้วย พอรวบรวมรี้พลพร้อมเสร็จแล้วก็ยกขึ้นไปถึงบ้านปูน

ข้างใต้สวนมังคุด เห็นเป็นเวลาลมสำเภากำลังพัดกล้า ได้ทีก็ให้เอาไฟเผาบ้านเรือนราษฎรที่บ้านปูน เอาปืนยิงเข้าไปในบ้านพระยาสุริยอภัย ฝ่ายพระยาสุริยอภัยไม่ทันรู้ตัวเห็นมีศัตรูมาปล้นบ้านก็เรียกคนออกต่อสู้ ครั้นเห็นไฟไหม้ขึ้นมาทางด้านใต้จวนจะถึงบ้านก็ตกใจ จึงตั้งสัตยาธิษฐานขออย่าให้ไฟไหม้ลุกลามต่อขึ้นไป ขณะนั้นเผอิญลมพัดไปทางทิศอื่นไฟหาไหม้ไปถึงสวนมังคุดไม่ พวกพ้องของพระยาสุริยอภัยก็พากันมีใจต่อสู้ข้าศึก ฝ่ายเจ้าศิริรจนาท่านผู้หญิงของเจ้าพระยาสุรสีห์อยู่ที่บ้านปากคลองบางลำภู รู้ว่ามีข้าศึกมาปล้นบ้านพระยาสุริยอภัย จึงคิดอ่านกับพระยาเจ่ง พระยารามนายกองมอญช่วยกันจัดเรือรับพวกมอญ ซึ่งอยู่ในบังคับพระยาทั้งสองนั้นข้ามฟากไปช่วยพระยาสุริยอภัยต่อสู้ข้าศึกอยู่จนรุ่งเช้า กรมขุนอนุรักษ์สงครามสู้ไม่ได้ก็พากันแตกพ่ายไป ส่วนกรมขุนอนุรักษ์สงครามนั้นหนีไปอยู่ที่วัดยาง พระยาสุริยอภัยตามจับได้ในวันนั้น ให้เอาตัวจำไว้รอจนกว่าสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกจะกลับมา ฝ่ายพระยาสรรค์ มิรู้ที่จะทำประการใดก็นิ่งอยู่ ด้วยถือตัวว่าเป็นผู้อุดหนุนในทางลับ ถึงจะมีผู้สงสัยก็เห็นว่าพอจะแก้ตัวได้ ฝ่ายพระยาสุริยอภัยจึงให้ตั้งค่ายรายรักษาลงไปแต่สวนมังคุดจนถึงคลองนครบาล อันเป็นเขตต์พระราชวัง แล้วให้สึกพระเจ้ากรุงธนบุรีออกจากสมณเพศให้เอากักขังไว้ให้มั่นคง ประสงค์จะป้องกันมิให้เกิดเหตุขึ้นได้อีก

[๗]

สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก กลับเข้ามาปราบยุคเข็ญ

ฝ่ายสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกพอได้ข่าวว่าเกิดกบฏขึ้นในกรุงธนบุรี ก็มอบการศึกให้เจ้าพระยาสุรสีห์บังคับบัญชา แล้วรีบยกกองทัพมายังกรุงธนบุรี มาถึงเมื่อวันที่ ๕ เดือนเมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕ ฝ่ายชาวพระนครรู้ว่าสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกกลับมาถึง ต่างก็ชื่นชมยินดี มีพวกราษฎรไปคอยรับเป็นอันมาก ต่างขอร้องให้ช่วยปราบยุคเข็ญให้บ้านเมืองเป็นสุขสำราญดังแต่ก่อน ตลอดทางที่เข้ามาหามีผู้หนึ่งผู้ใดกระด้างกระเดื่องไม่ สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกได้สอบสวนได้เรื่องเหตุการณ์ทั้งปวงที่ได้มีมาตลอดแล้ว จึงให้มีกระทู้ถามพระเจ้ากรุงธนบุรีให้ชี้แจงความประพฤติที่ได้ทำแก่พระสงฆ์และพวกชาวพระนคร ตลอดจนครอบครัวผู้ซึ่งไปราชการสงคราม พระเจ้ากรุงธนไม่สามารถจะแก้คดีได้ ก็รับผิดสิ้นทุกประการ สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก จึงให้ข้าราชการทั้งปวง ปรึกษาโทษพระเจ้ากรุงธนบุรี พร้อมกันเห็นว่าเป็นเสี้ยนหนามหลักตออันใหญ่อยู่ในแผ่นดินจะละไว้มิได้ ควรให้สำเร็จโทษเสีย สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกเห็นเป็นอุปัติสันธิภาพ ด้วยบ้านเมืองกำลังมีศึกสงครามภายนอก มาเกิดทุรยุคขึ้นภายในเพราะพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นต้นเหตุ จึงต้องอนุญาตให้เป็นไปตามข้อปรึกษาของข้าราชการทั้งปวง เมื่อพระ

เจ้ากรุงธนบุรีต้องถูกสำเร็จโทษนั้นพระชนมายุได้ ๔๘ ปี ส่วนกรมขุนรามภูเบศร์ก็ให้การซัดทอดถึงผู้ที่ได้ร่วมคิดมีพระยาสรรค์เป็นต้น ได้ความสัตย์จึงพิพากษาลงโทษตามความผิดหมดทุกคน

ครั้นเสร็จการปราบปรามยุคเข็ญที่กรุงธนบุรี และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงจึงพร้อมกันอันเชิญสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นสมเด็จพระมหากษัตราธิราช ทรงปกครองสยามประเทศสืบไป จึงเสด็จปราบดาภิเษก ทรงพระนามสมเด็จพระรามาธิบดีประดิษฐานพระบรมราชจักรีวงศ์ และทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าพระยาสุรสีห์เป็น มหาอุปราช (บัดนี้ใช้เรียกว่า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสีหนาท)

รัชชกาลสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ๆ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติปราบดาภิเษก เมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๓๒๕ พอทรงระงับดับยุคเข็ญในกรุงธนบุรีราบคาบแล้ว จึงโปรดให้มีตราให้หากองทัพกลับมาจากกรุงกัมพูชา แล้วก็ให้เริ่มย้ายพระนครข้ามฟากไปตั้งทางฝั่งตะวันออก ด้วยทรงพระราชดำริว่าข้าศึกพม่าคงจะมีมาอีก จะวางใจไม่ได้ กรุงธนบุรีสร้างเอาแม่น้ำไว้กลางเมือง ตั้งแนวปราการรักษาเมืองทั้งสองฟากเหมือนอย่างเมืองพิษณุโลก การสู้รบรักษาเมืองคนข้างในจะช่วยกันรักษาหน้าที่ไม่ทันท่วงทีด้วยต้องข้ามน้ำ ได้ทรง

ตระหนักพระทัยมาตั้งแต่ครั้งรักษาเมืองพิษณุโลกคราวที่อะแซหวุ่นกี้มาตั้งล้อมไว้นั้นแล้ว นอกจากนี้ข้างฝั่งตะวันออกมีชัยภูมิดีเพราะเป็นหัวแหลม ถ้าสร้างเมืองแต่ฟากเดียวจะได้แม่น้ำเป็นคูเมืองทั้งด้านตะวันตกและด้านใต้ถึงจะมีข้าศึกมาก็พอจะต่อสู้ไม่ลำบาก เหตุนี้จึงโปรดให้ย้ายพระนครมาสร้างฟากตะวันออกแต่ฝั่งเดียว และได้มีรับสั่งให้ขึ้นไปรื้อกำแพงเมืองกรุงเก่า เอาอิฐลงมาสร้างป้อมปราการกรุงเทพ ฯ อยู่ ๓ ปี จึงแล้วเสร็จในปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๒๗

เหตุการณ์ทางเมืองพะม่า

เมื่อพระเจ้าอะลองพญาผู้เป็นต้นราชวงศ์พะม่าสิ้นพระชนม์ลง มังลอกราชบุตรองค์ใหญ่ได้ขึ้นครองแผ่นดินพะม่าต่อมา พระเจ้ามังลอกมีราชบุตรกับพระมเหสีองค์หนึ่งชื่อว่ามังหม่อง เมื่อพระเจ้ามังลอกสิ้นพระชนม์มังหม่องยังเป็นทารกอยู่ ราชสมบัติจึงได้แก่มังระราชอนุชา ครั้นมังหม่องเติบโตขึ้นพระเจ้ามังระเกรงจะชิงราชสมบัติจึงคิดจะประหารชีวิตเสีย แต่ราชชนนีผู้เป็นย่าของมังหม่องขอชีวิตไว้ รับว่าจะให้ไปศึกษาเล่าเรียนอยู่ในวัดจนตลอดชีวิต มิให้มาเกี่ยวข้องด้วยราชการแผ่นดิน พระเจ้ามังระจึงมิได้ทำอันตรายแก่มังหม่อง พระเจ้ามังระมีราชบุตร ๒ องค์ ๆ ใหญ่เรียกว่าจิงกูจา องค์น้อยเรียกว่าชเลงจา เป็นลูกพระสนม เจ้าจิงกูจานั้นพอโตขึ้นก็ชอบคบกับคนเสเพลประพฤติเป็นพาลมาเนือง ๆ พระเจ้ามังระมิไคร่เต็มพระทัยจะให้ราช

สมบัติ ครั้นเมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๓๑๙ พระเจ้ามังระประชวรหนัก จวนจะสิ้นพระชนม์ จะมอบราชสมบัติให้ผู้อื่นก็เกรงว่าจะเกิดเหตุไม่เรียบร้อย จึงมอบราชสมบัติให้แก่จิงกูจาราชบุตรองค์ใหญ่ พระเจ้าจิงกูจาได้ราชสมบัติแล้ว สงสัยว่าจะมีผู้คิดร้ายจึงให้จับชเดงจาราชอนุชาสำเร็จโทษเสีย แต่ให้หาอะแซหวุ่นกี้กลับไปจากเมืองพิษณุโลก พอไปถึงก็พาลหาเหตุถอดอะแซหวุ่นกี้เสียจากยศบรรดาศักดิ์ แล้วจับพระเจ้าอาวองค์ใหญ่ ชื่อ มังโป ซึ่งเรียกกันว่าตะแคงอะเมี้ยง สำเร็จโทษเสียอีกองค์หนึ่ง และให้เนรเทศพระเจ้าอาวอีก ๓ องค์ คือ มังรองตะแคงปะดุง มังจูตะแคงภุกาม และมังโพเชียงตะแคงแปงตะแล ไปเสียจากเมืองอังวะ พระเจ้าจิงกูจามีพระมเหสีแล้ว แต่ภายหลังไปได้ธิดาของอำมาตย์ผู้มีนามว่าอะตอนหวุ่นมาเป็นนางสนม แต่แรกมีความเสน่หาแก่นางนั้นมาก ถึงกับยกขึ้นเป็นพระสนมเอก ที่สองรองแต่พระมเหสีลงมา บิดาของนางก็เอามายกย่องให้เป็นขุนนางผู้ใหญ่ แต่พระเจ้าจิงกูจานั้นมักเสวยสุราและประพฤติทารุณร้ายกาจต่าง ๆ อยู่มาวันหนึ่งพระเจ้าจิงกูจากำลังเมา เกิดทรงพระพิโรธนางสนมเอกนั้นอย่างแก่กล้า จึงโปรดให้เอาตัวไปถ่วงน้ำเสีย อะตอนหวุ่นโกรธแค้นจึงไปคบกับตะแคงปะดุง ซึ่งเป็นพระเจ้าอาวองค์ใหญ่และอะแซหวุ่นกี้ซึ่งถูกถอดนั้น ปรึกษากันจะกำจัดพระเจ้าจิงกูจาเสียจากราชสมบัติ ตะแคงปะดุงยังเกรงเจ้าน้องอีก ๒ องค์จะไม่ยอมให้ราชสมบัติ ในชั้นแรกจึงคิดอ่านอุดหนุนมังหม่องซึ่งบวชเป็นสามเณรอยู่นั้นจะให้ขึ้นเป็นกษัตริย์ เพราะมังหม่องอยู่ในที่ควรจะได้ราชสมบัติมาแต่ก่อนแล้ว

ถึงปีฉลู พ.ศ. ๒๓๒๔ พระเจ้าจิงกูจาออกไปประกาศตามหัวเมือง ทางนี้มังหม่องจึงสึกจากสามเณร คุมสมัครพรรคพวกเข้าปล้นได้เมืองอังวะโดยง่าย มังหม่องจะมอบราชสมบัติให้แก่พระเจ้าอาว์ แต่พระเจ้าอาว์ไม่รับ มังหม่องจึงขึ้นว่าราชการ แต่พอมังหม่องขึ้นนั่งเมืองได้ไม่นาน ก็ปรากฏว่าไม่สามารถจะปกครองแผ่นดินได้ ด้วยมีนิสสัยอ่อนแอปล่อยให้เหล่าโจรที่เป็นพรรคพวกปล้นเมืองอังวะ พวกข้าราชการทั้งปวงจึงพร้อมกันไปเชิญตะแคงปะดุงมาปกครองราชสมบัติ มังหม่องครองเมืองอยู่ได้ ๑๑ วัน พระเจ้าปะดุงก็จับสำเร็จโทษเสีย

ฝ่ายพระเจ้าจิงกูจาเมื่อได้ทราบข่าวว่า มังหม่องชิงได้เมืองอังวะ พวกไพร่พลก็พากันหลบหนี เหลือแต่ขุนนางที่สนิทติดพระองค์ไปไม่กี่คน แต่แรกพระเจ้าจิงกูจาคิดจะหนีไปอาศัยอยู่ที่เมืองกะแซเป็นห่วงราชชนนี จึงถอยมาใกล้เมืองอังวะ แล้วมีหนังสือเข้าไปทูลให้ทรงทราบว่าจะหนีไปเมืองกะแซ พระราชชนนีจึงให้มาห้ามปรามว่า เกิดมาเป็นกษัตริย์ถึงจะตายก็ชอบแต่จะตายอยู่ในเมืองของตน พระเจ้าจิงกูจาก็เกิดมีมานะ พาพวกบริวารที่มีอยู่ตรงเข้าไปในเมืองอังวะ พระเจ้าจิงกูจาเข้าไปจนถึงในเมือง พออะตอนหวุ่น (พ่อนางสนมเอกที่พระเจ้าจิงกูจาให้ฆ่าเสีย) ทราบความจึงคุมรี้พลมาล้อมจับพระเจ้าจิงกูจา อะตอนหวุ่นเองฟันพระเจ้าจิงกูจาสิ้นพระชนม์ที่ในเมืองอังวะ พระเจ้าปะดุงทราบความก็ทรงพระพิโรธว่า ควรจะจับมาถวายโดยละม่อมไม่ควรจะฆ่าฟันเจ้านายโดยพลการ ให้เอาอะตอนหวุ่นไป

ประหารชีวิตเสีย แต่แท้จริงนั้นพระเจ้าปะดุงเห็นจะทรงเกรงว่าอะตอนหวุ่นจะมีอำนาจมากเกินไป จึงหาอุบายกำจัดเสีย ขณะเมื่อเกิดการแย่งชิงราชสมบัติกันวุ่นวายในเมืองพะม่าครั้งนั้น หัวเมืองของพะม่าก็พากันกะด้างกะเดื่อง พระเจ้าปะดุงต้องทำการปราบปรามเสี้ยนหนามแผ่นดินอยู่หลายปี เมื่อปราบปรามพวกที่คิดกบฏได้ราบคาบทั่วทั้งพะม่ารามัญและไทยใหญ่แล้ว ก็บุรณะอะมะระบุระขึ้นเป็นราชธานีใหม่ แล้วยกกองทัพไปตีเมืองกะแซมินบุระทางฝ่ายเหนือ และประเทศยะไข่ทางตะวันตกได้ทั้ง ๒ ประเทศ พระเจ้าปะดุงเสวยราชย์มาได้ ๓ ปีจึงคิดจะเข้ามาตีไทย เพื่อจะให้มีเกียรติยศเสมอมหาราชเจ้าแต่ปางก่อน จึงให้เตรียมกองทัพที่จะยกเข้ามาตีเมืองไทยรวมจำนวนพลถึง ๑๔๔,๐๐๐ คน จัดเป็นขะบวนทัพ ๙ ทัพ

ศึกพระเจ้าปะดุง

กองทัพ ๙ ทัพที่กล่าวนี้ กำหนดให้ยกเข้ามาตีเมืองไทยในเดือนอ้ายปีมะเส็งพร้อมกันทุกทัพ คือ จะตรงมาตีกรุงเทพ ฯ ๕ ทัพ เป็นจำนวน ๘๙,๐๐๐ คน ตีหัวเมืองฝ่ายเหนือ ๒ ทัพ จำนวนพล ๓๕,๐๐๐ คน ตีหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตก ๒ ทัพ จำนวนพล ๒๐,๐๐๐ คน จำนวนพลของข้าศึกที่ยกมาตีเมืองไทยในครั้งนี้รวมทั้งสิ้นเป็นกำลัง ๑๔๔,๐๐๐ คนด้วยกัน

กระบวนทัพที่พระเจ้าปะดุงให้ยกมาครั้งนี้ ผิดกับกระบวนทัพที่มา

ตีเมืองไทยแต่ก่อน ๆ เช่นครั้งพระเจ้าหงสาวดีก็ดี และครั้งพระเจ้าอะลองพญาก็ดี พะม่ามักยกมาแต่ทางเดียว ถ้ามิใช่ทัพใหญ่เป็นแต่ทัพขุนนางบางทีก็ให้ยกมา ๒ ทาง แต่คราวนี้ยกมาถึง ๕ ทาง ให้เข้ามาพร้อมกันหมดทุกทาง ประสงค์จะเอากำลังใหญ่หลวงเข้าทุ่มเทตีเอาเมืองไทยมิให้มีประตูที่จะสู้ได้ แต่ที่แท้พระเจ้าปะดุงกระการประมาทพลาดในข้อสำคัญ ด้วยไพร่พลมากมายและยกมาหลายทิศหลายทางเช่นนั้น ไม่คิดเห็นว่ายากที่จะเดินทัพเข้ามาถึงที่หมายให้พร้อมมูลเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งที่มิได้คิดถึงความยากในการลำเลียงสะเบียงอาหาร ให้พอเพียงเลี้ยงกองทัพได้หมดทุกทาง ทั้ง ๒ ข้อนี้ที่ไทยถือเอาเป็นประโยชน์ในการต่อสู้ศึกพะม่าในครั้งนั้นเป็นข้อสำคัญ ขณะพะม่าลงมือประชุมพลพวกกองมอญไปลาดตระเวนสืบทราบความว่า พะม่าเตรียมทัพที่เมืองเมาะตะมะ จะมาตีเมืองไทยทางเมืองกาญจนบุรีบอกเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ เมื่อวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๒๘ ต่อนั้นมาหัวเมืองเหนือใต้ทั้งปวงก็บอกข่าวศึกพะม่าเข้ามาโดยลำดับ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงโปรดให้ประชุมพระราชวงศานุวงศ์ข้าราชการผู้ใหญ่พร้อมกันที่หน้าพระที่นั่ง ทรงปรึกษาการที่จะต่อสู้พะม่าข้าศึก ข้อพระราชดำริและปรึกษาตกลงเห็นพร้อมกันในครั้งนั้นว่า ศึกพระเจ้าปะดุงยกมาครั้งนี้ใหญ่หลวงผิดกับศึกพะม่าที่เคยมีมาแต่ครั้งก่อน ๆ มาก ข้างฝ่ายไทยมีจำนวนพลสำรวจเพียง ๗๐,๐๐๐ คนเศษ น้อยกว่าข้าศึกมากนัก ถ้าจะ

ไปต่อสู้ทุกทางที่ข้าศึกยกเข้ามาเห็นว่าจะเสียเปรียบ เพราะฉะนั้นควรจะต่อสู้ข้าศึกแต่ในทางที่สำคัญก่อน เมื่อเอาชัยชนะข้าศึกซึ่งเป็นกองทัพที่สำคัญได้แล้ว จึงปราบปรามข้าศึกทางอื่นต่อไป ก็ทัพใหญ่ของข้าศึกนั้นเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ พระเจ้าปะดุงเป็นจอมพลมาเอง ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงโปรดให้จัดกองทัพขึ้นสำหรับต่อสู้ข้าศึกเป็น ๔ กองทัพ กองที่ ๑ ให้กรมพระราชวังหลังกรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์เป็นแม่ทัพถือพล ๑๕,๐๐๐ คน ไปตั้งขัดตาทัพอยู่ที่เมืองสรรค์ ทัพที่ ๒ กรมพระราชวังบวรถือพล ๓๐,๐๐๐ คน เป็นจอมพลไปตั้งที่เมืองกาญจนบุรี ทัพที่ ๓ ให้เจ้าพระยาธรรมา (บุญรอด) กับเจ้าพระยายมราชถือพล ๕,๐๐๐ คน ไปตั้งอยู่ที่เมืองราชบุรีรักษาทางลำเลียงของกองทัพที่ ๒ ทัพที่ ๔ กองทัพหลวงให้จัดเตรียมไว้ในกรุงจำนวนพล ๒๐,๐๐๐ คนเศษ เป็นกองหนุนยุทธศาสตร์ ถ้ากำลังศึกหนักทางไหนจะได้ยกไปช่วยได้ทันที

ฝ่ายกองทัพพะม่าที่ยกเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ ทัพเมียนหวุ่นที่ ๔ ยกเข้ามาก่อนเดินผ่านแขวงเมืองไทรโยคตีริมลำน้ำแควใหญ่ที่เมืองท่ากะดาน เลียบทางริมน้ำต่อลงมาถึงด่านกรามช้างตีค่ายกองมอญซึ่งตั้งรักษาด่านนั้นแตก แล้วยกเข้ามาถึงค่ายที่กองทัพของกรมพระราชวังบวรตั้งรับอยู่ที่ทุ่งลาดหญ้า ทัพพะม่าที่ ๔ ก็ตั้งค่ายลงตรงนั้น ครั้งนั้นเมียนเมหวุ่นแม่ทัพที่ ๕ ตามเข้ามาถึงก็ตั้งค่ายต่อกันไป จำนวนพลพะม่าทั้ง ๒ รวม ๑๕,๐๐๐ คน

แผนการรบที่ไทยไปตั้งรับพะม่าคราวนี้ ผิดกับวิธีที่ไทยได้เคยต่อสู้กับพะม่ามาแต่ก่อน ครั้งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิก็ดี ครั้งสมเด็จพระนเรศวรก็ดี ถ้าพะม่ายกมาเป็นศึกใหญ่เหลือกำลังไทยมักจะตั้งต่อสู้ที่พระนคร ถ้าแม้คราวไหนกำลังไทยพอจะต่อสู้ข้าศึกที่ยกมาก็ยกออกไปตัดข้าศึกให้แตกในกลางทางเมื่อก่อนจะเข้ามาถึงพระนคร วิธีเอากองทัพใหญ่ออกไปตั้งสะกัดข้าศึกถึงชายแดนพึ่งมีขึ้นครั้งนี้เป็นครั้งแรก ไทยรักษาทุ่งลาดหญ้าไว้ได้ กองทัพที่ยกมาก็ต้องตั้งอยู่บนภูเขาอันเป็นที่กันดาร เปรียบเหมือนข้าศึกอยู่ในตรอกไทยสะกัดคอยอยู่ปากตรอกแม้จะมีกำลังน้อยกว่าก็พอจะต่อสู้ได้ การก็เป็นจริงเช่น ที่ท่าดินแดง พอกองทัพพะม่าตั้งค่ายลงที่เชิงเขาบรรทัด กรมพระราชวังบวรก็ให้ตีค่ายพะม่า แต่พะม่าสู้รบแข็งแรง ไทยตีเอาค่ายพะม่ายังไม่ได้ กรมพระราชวังบวรจึงโปรดให้เอาปืนใหญ่ชะนิดใช้ยิงด้วยลูกไม้คิดสร้างขึ้นเมื่อครั้งกรุงธนบุรี ไปตั้งหมายยิงหอรบพะม่าจนหอรบพะม่าหักพังและถูกผู้คนตายเป็นอันมาก นอกจากนี้ยังได้จัดตั้งกองโจรขึ้นให้พระยาสีหราชเดโชไชย พระยาท้ายน้ำกับพระยาเพ็ชรบุรีไปเที่ยวคอยตัดการลำเลียงสะเบียงอาหาร มิให้พะม่าได้รับสะเบียงเพียงพอ แต่พระยาทั้งสามไปทำการเกียจคร้านอ่อนแอไม่สมพระประสงค์ก็จึงดำรัสสั่งให้ประหารชีวิตเสียทั้ง ๓ คน แล้วให้พระองค์เจ้าขุนเณรถือพล ๑,๘๐๐ ไปเป็นกองโจรซุ่มอยู่ที่ใกล้กับทางที่พะม่าจะส่งลำเลียงมานั้น แต่พะม่าที่ยกมาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ คราวนั้นขัดสน

สะเบียงอาหารมาแต่แรกทุก ๆ ทัพ พระเจ้าปะดุงรับสั่งให้เอาสะเบียงในกองทัพหลวงมาส่งยังกองทัพหน้าก็ถูกไทยตีเอาไปเสียเนือง ๆ

ในขณะเมื่อสู้รบกับพะม่าติดพันกันอยู่ที่ลาดหญ้านั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระปริวิตกเกรงกำลังจะไม่พอตีทัพพะม่าให้แตกได้ จึ่งเสด็จยกกองทัพหลวงหนุนขึ้นไปจากกรุงเทพ ฯ แต่กรมพระราชวังบวรได้ให้มากราบทูลว่าพะม่าอดหยากอยู่แล้วอย่าให้ทรงพระวิตกทางด้านลาดหญ้าเลย พะม่าคงจะแตกไปในไม่ช้า ได้ทรงทราบก็เสด็จยกกองทัพหลวงกลับคืนมาพระนคร

ต่อมากรมพระราชวังบวรทรงทำกลอุบาย เวลากลางคืนแบ่งกองทัพให้ลอบเดินออกมาจากพ้นสายตาพะม่า ครั้นเวลากลางวันให้กองทัพนั้นถือธงเดินเป็นกระบวนกองทัพกลับเข้าค่ายเนือง ๆ พะม่าอยู่ในที่สูงแลเห็นว่ากองทัพไทยได้กำลังเพิ่มเติมไปเสมอ ๆ พะม่ายิ่งครั่นคร้ามเข้าทุกที ครั้นถึงวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๒๘ กรมพระราชวังบวรทรงเห็นว่าพะม่าอ่อนกำลังลงมามากแล้ว จึ่งโปรดให้กองทัพไทยเข้าระดมตีพะม่าพร้อมกันทุกด้านในเวลาเดียวพะม่าก็แตกฉานทั้งกองทัพที่ ๔ และที่ ๕ ไทยได้ค่ายพะม่าหมดทุกค่าย

ครั้นพระเจ้าปะดุงทรงทราบว่ากองทัพหน้าของพะม่าแตกไปก็ทรงเห็นว่าจะทำการต่อไปไม่เป็นผลสำเร็จ ด้วยขัดสนสะเบียงอาหาร และผู้คนเจ็บป่วยล้มตายลงด้วยกันทุก ๆ ทัพ จึ่งมีรับสั่งให้เลิกทัพกลับไปเมืองเมาะตะมะหมดด้วยกันทุกทัพ

การขับไล่พะม่าทางเมืองเหนือ

ในระหว่างที่กำลังรบกันอยู่ที่ตำบลถลาดหญ้านั้น เจ้าเมืองตองอูก็ยกทัพลงมาทางเมืองเชียงแสนอีกทางหนึ่งด้วย ครั้นมาถึงเมืองเชียงแสน เจ้าเมืองตองอูจึงแบ่งกำลังกองทัพ ให้เนมิโยสีหปติยกลงมาทางเมืองสวรรคโลก สุโขทัย และเมืองพิษณุโลกทางหนึ่ง เจ้าเมืองตองอูเองก็ยกกองทัพลงมาทางเมืองเชียงใหม่ แต่เวลานั้นเมืองเชียงใหม่ยังร้างอยู่ เจ้าเมืองตองอูจึงเลยยกลงมาตีเมืองนครลำปาง เจ้าเมืองนครลำปางเป็นคนเข้มแข็งในการสงครามต่อสู้รักษาเมืองไว้ได้ พะม่าจะตีหักเอาเมืองนครลำปางไม่ได้ ก็จำต้องล้อมเมืองไว้เท่านั้น เดิมพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก คงจะได้ทรงปรึกษาหารือกับสมเด็จพระอนุชาธิราชขณะเมื่อเสด็จออกไปที่ตำบลถลาดหญ้าแล้วและคงจะได้ตกลงกันไว้ว่า ถ้าตีกองทัพพะม่าทางด่านพระเจดีย์สามองค์แตกไปแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จะเสด็จยกกองทัพหลวงไปปราบปรามพะม่าข้าศึกทางหัวเมืองเหนือ ส่วนกรมพระราชวังบวรจะเสด็จยกกองทัพไปปราบปรามทางหัวเมืองปักษ์ใต้ พอกรมพระราชวังบวรเสด็จโดยกระบวนเรือ ล่องลงไปยังเมืองชุมพร พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็เสด็จยกกองทัพหลวงโดยทางชลมารคขึ้นไปยังเมืองพิษณุโลก และมีกระแสรับสั่งให้กรมพระราชวังหลัง รีบยกกองทัพล่วงหน้าขึ้นไปสมทบกับกองทัพเจ้าพระยามหาเสนา แล้วให้ไปติดตามตีกองทัพพะม่าที่ยกเลยเมืองพิษณุโลกลงมา

ถึงหมู่บ้านปากพิง กองทัพพะม่าที่ลงมาตั้งค่ายที่ตำบลปากพิงคราวนั้น มีความประมาทตั้งกองทัพล้ำเลยมาจากที่อันเป็นชัยภูมิดี ครั้นเมื่อพะม่าถูกไทยตีแตกแล้ว จึงถอยกองทัพหนีข้ามลำน้ำ ไทยติดตามตีต่อไปพะม่าก็จมน้ำตายเสียเป็นอันมาก ศพลอยเต็มแม่น้ำจนน้ำกินไม่ได้ ฝ่ายจอข่องนรธานายทัพพะม่าที่ ๘ ซึ่งยกกองทัพเข้ามาตั้งอยู่ที่บ้านระแหง ยังมิทันจะจัดทำอะไรพอได้ทราบว่ากองทัพไทยส่วนหนึ่งขึ้นไปถึงเมืองกำแพงเพ็ชร์ก็ไม่รออยู่ต่อสู้ รีบถอยกองทัพกลับไปทางด่านแม่ละเมา

ครั้นกองทัพไทยตีกองทัพพะม่าที่ปากพิงแตกไปแล้ว สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงทรงโปรดให้กรมหลวงเจษฎา ยกกองทัพขึ้นไปเมืองนครลำปาง กองทัพไทยที่ยกขึ้นไปทันทัพพะม่าที่กำลังล้อมเมืองนครลำปางอยู่ ไทยก็เข้าระดมตีค่ายพะม่าเป็นสามารถ ฝ่ายพระยากาวิละ ซึ่งรักษาเมืองนครลำปางได้ทราบว่า มีกองทัพในกรุงขึ้นไปช่วยก็มีใจตีกระหนาบกองทัพพะม่าออกมา ได้สู้รบกันแต่เช้าจนเที่ยงกองทัพเจ้าเมืองต้องอังวะแตก

เหตุการณ์ทางปักษ์ใต้

ส่วนกองทัพของเกงหวุ่นแมงญีอัครมหาเสนาบดีพะม่า ยกมาจากเมืองมริดมาตีเมืองชุมพรเมืองไชยาก็ได้โดยง่าย ด้วยไม่มีใครกล้าต่อสู้ จึงยกกองทัพเลยไปตั้งล้อมเมืองนครศรีธรรมราชไว้

ฝ่ายเจ้าพระยานคร (พัฒน์) แต่แรก ก็เตรียมการต่อสู้ รักษาเมืองนครศรีธรรมราชไว้ เพื่อหวังคอยกองทัพในกรุง แต่รอ ๆ มาก็ไม่เห็นมีกองทัพในกรุงยกออกไปช่วยเหลือ ทั้งไม่ได้รับข่าวคราวทางในกรุงว่าจะร้ายดีอย่างไรเป็นเวลาหลายเดือน จึงสำคัญว่าในกรุงเสียแก่พะม่าเสียแล้ว เจ้าพระยานคร (พัฒน์) เห็นว่าเหลือกำลังที่จะต่อสู้ต้านทานกองทัพพะม่า ก็อพยพครอบครัวหลบหนีข้ามเขาบรรทัดไปซุ่มซ่อนอยู่ตามป่าตามเขา พะม่าจึงเข้ายึดเมืองนครศรีธรรมราชได้โดยง่าย พะม่าได้รับเอาทรัพย์สมบัติกับจับเอาเด็กและผู้หญิงไปเป็นชะเลยมากมาย เป็นอันว่าที่แหลมทะวายนั้นกองทัพพะม่ามาตีได้โดยง่าย เว้นแต่ที่เมืองถลางเท่านั้นที่ปรากฏว่ามีการต่อสู้เข้มแข็ง กองทัพพะม่าในบังคับบัญชายี่หวุ่น ยกไปถึงเมืองถลางเวลานั้นเมืองถลางยังไม่มีเจ้าเมือง เพราะพระยาถลางได้ถึงอนิจกรรมเสียแต่เมื่อก่อนหน้ากองทัพพะม่ายกมาถึง ยังไม่ทันได้จัดการตั้งให้ผู้ใดเป็นพระยาถลางใหม่ ท่านผู้หญิงจันท์ภรรยาพระยาถลางคนที่ถึงอนิจกรรม เป็นเชื้อแถวเจ้าเมืองถลางมาก่อนพร้อมกับนางมุขน้องสาว จึงช่วยกันชักชวนพวกกรมการ และชาวเมืองให้คิดสู้รบพะม่า ให้เกณฑ์คนออกมาตั้งค่ายใหญ่ ๒ ค่าย แล้วจัดการป้องกันรักษาเมืองเป็นสามารถ ครั้งนั้นได้ออกต่อสู้กับพะม่าทั้งผู้หญิงผู้ชาย กองทัพพะม่าล้อมเมืองอยู่ราวเดือนเศษ เห็นว่าจะตีเอาเมืองถลางไม่ได้แน่ ทั้งสะเบียงอาหารก็หมดจำต้องเลิกทัพกลับไป ส่วนทาง

เมืองพัทลุงนั้น ปรากฏว่า พระยาแก้วโกรพเคืองผู้ว่าราชการเมืองและกรมการยิ่งนัก ในเมื่อรู้ว่าเมืองนครศรีธรรมราชเสียแก่พะม่า ก็ไม่พึ่งประสงค์ที่จะต่อสู้ กลับพากันคิดหลบหนีเอาตัวรอดกันไปหมด ในครั้งนั้นมีพระภิกษุองค์หนึ่ง เป็นอธิการอยู่ในวัดเมืองพัทลุง ชื่อพระมหาช่วย พวกชาวเมืองนับถือว่ามีวิชาอาคม พระมหาช่วยได้ชักชวนชาวเมืองให้ช่วยกันต่อสู้กองทัพพะม่า เพื่อรักษาเมืองไว้ให้ได้ ได้ทำตะกรุดผ้าประเจียดสายสิญจน์มงคล ออกแจกจ่ายเป็นจำนวนมาก ราษฎรมาสมัครเป็นศิษย์มากขึ้นทุกที จนรวบรวมจำนวนคนได้ ๑,๐๐๐ คนเศษแล้วก็นิมนต์ พระมหาช่วย ผู้อาจารย์ ขึ้นแคร่หาม ยกเป็นกระบวนทัพมาจากเมืองพัทลุงตั้งค่ายสะกัดอยู่ทางที่กองทัพพะม่าจะยกลงไปจากเมืองนครศรีธรรมราช ฝ่ายกองทัพพะม่าได้ทราบข่าวว่ากองทัพไทยในกรุงยกลงไปจากทางเหนือ เกงหวุ่นแมงญีจึงยกกองทัพกลับขึ้นมาหมายจะตีกองทัพกรุงเทพ ฯ แต่กองทัพหน้าของพะม่าเดินมาปะทะกองทัพไทยที่ตั้งอยู่เมืองไชยา กองทัพพะม่ายังไม่ทันตั้งค่ายกองทัพไทยก็ยกเข้าล้อมไว้ พะม่าขุดสนามเพลาะสู้รบไทยไปจนเวลาค่ำ เผอิญค่ำวันนั้นฝนตกลงมาห่าใหญ่ ใช้ปืนยิงไม่ได้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย พะม่าจึงหักออกจากที่ล้อมได้แล้วจึงพากันรุดหนีไป ไทยก็รุกไล่ตามติดไปฆ่าพวกรี้พลพะม่า ล้มตายลงอีกเป็นอันมาก เป็นอันเสร็จศึกพะม่าคราวนั้น

[๒๑]

การตีหัวเมืองแขกที่แหลมมะลายู

เมื่อเสร็จการปราบปรามพะม่าทางหัวเมืองปักษ์ใต้แล้ว กรมพระราชวังบวรเสด็จไปประทับอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช ทรงพระราชดำริว่ากองทัพก็มีพร้อมอยู่ที่นั่นแล้ว เป็นโอกาสที่จะปราบปรามหัวเมืองมะลายู เพราะประเทศราชที่ตั้งแข็งเมืองมาแต่ครั้งเสียกรุงศรีอยุธยานั้น จะได้กลับมาเป็นของไทยตามเดิม จึงโปรดให้ข้าหลวงถือหนังสือไปถึงพระยาปัตตานีและพระยาไทรบุรี ให้แต่งทูตนำต้นไม้ทองเงินมาถวายเหมือนแต่ก่อน พระยาปัตตานีขัดแข็งเสียหามาอ่อนน้อมไม่ จึงดำรัสสั่งให้พระยากลาโหมกับพระยาจ่าแสนยากรยกกองทัพไปตีเมืองปัตตานี ได้ปืนใหญ่อันเป็นศรีเมืองเรียกว่าพระยาตานีกับครอบครัวและทรัพย์สมบัติมาในครั้งนั้นเป็นอันมาก พระยาไทรได้ทราบว่าไทยตีได้เมืองปัตตานีก็มีความเกรงกลัว และรีบแต่งทูตคุมต้นไม้ทองเงินเข้ามาถวาย พระยาตรังกานูและพระยากลันตันครั้นได้ทราบว่าไทยตีได้เมืองปัตตานีเกรงจะเลยไปตีเมือง กลันตัน ตรังกานูด้วย ก็แต่งทูตให้คุมต้นไม้ทองเงินมาถวายกรมพระราชวังบวร เมื่อเสร็จราชการทางเมืองมะลายูแล้ว กรมพระราชวังบวรจึงโปรดให้เจ้าพระยานคร(พัฒน์)และพระยาพัทลุงเป็นกรมการคงตำแหน่งอยู่ตามเดิม ท่านผู้หญิงจันทน์ภรรยาพระยาถลางกับนางมุขน้องสาวซึ่งเป็นหัวหน้ารักษาเมืองถลางไว้ได้นั้น ก็พระราชทานบำเหน็จตั้งท่านผู้หญิงจันทน์เป็นท้าวเทพกษัตรีย์ ตั้งนางมุขเป็นท้าวศรีสุนทร ส่วนพระมหาช่วยที่เมืองพัทลุงสมัครลา

สึกขาออกรับราชการ ก็ทรงตั้งเป็นพระยาทุกขราษฎร์ตำแหน่งกรมการเมืองพัทลุง แล้วกรมพระราชวังบวรก็เสด็จกลับคืนพระนคร

การตีทัพพม่าที่ท่าดินแดง

ตั้งแต่พม่ามาตีเมืองไทยไม่สำเร็จกลับเสียทีไทยที่ลาดหญ้า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ นั้นแล้ว พระเจ้าปะดุงมีความอัปยศอดสูยิ่งนัก ด้วยทำสงครามไม่เคยแพ้ใครพึ่งมาแพ้ไทยเป็นครั้งแรก เกรงคนทั้งหลายจะดูหมิ่นจึงพยายามจะมาตีเมืองไทยอีกครั้งหนึ่ง เพื่อเป็นการแก้ตัว พอพระเจ้าปะดุงกลับไปก็ให้เตรียมทัพในต้นปี พ.ศ. ๒๓๒๙ ให้ยกทั้งกองทัพบกทัพเรือมาตีกรุงเทพ ฯ ให้จงได้ ให้ราชบุตรองค์ใหญ่ซึ่งเป็นพระมหาอุปราชลงมาบัญชาการกองทัพที่ ๑ มีจำนวนพล ๕๐,๐๐๐ ยกเข้ามาเตรียมการในแดนไทยก่อน แล้วพระเจ้าปะดุงจึงยกทัพหลวงตามเข้ามาอีกทัพหนึ่ง พระมหาอุปราชาลงมารวบรวมพลที่เมืองเมาะตะมะพร้อมแล้ว พอเข้าฤดูฝนก็แต่งให้เมียนหวุ่นกับเมียนเมียหวุ่นคุมพล ๓๐,๐๐๐ ยกล่วงเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ ให้เข้ามาตั้งค่ายมั่นและทำทางวางสะเบียงอาหารสำหรับกองทัพใหญ่ที่จะยกตามเข้ามา กองทัพเมียนหวุ่นและเมียนเมียหวุ่นจึงเข้ามาตั้งที่ท่าดินแดงแห่งหนึ่ง ที่สามสบแห่งหนึ่ง ให้ปลูกยุ้งฉางวางสะเบียงอาหารทุกระยะแม้ทางที่จะเดินทัพก็ให้ทำทางทอดสะพานข้ามห้วยธารมาทุกแห่ง แล้วพระมหาอุปราชาก็ยกกองทัพหลวงมีจำนวนพล ๒๐,๐๐๐ ตามเข้ามาตั้ง

ค่ายอยู่ที่ลำน้ำแม่กษัตริย์ใกล้กับด่านพระเจดีย์สามองค์ ฝ่ายพวกชาวด่านไปสืบราชการรู้ข่าวว่าพะม่ายกมาก็บอกมาทางเมืองกาญจนบุรี ให้บอกเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ ครั้นได้ทรงทราบก็โปรดให้เกณฑ์กองทัพเป็น ๒ ทัพ ทัพหน้าจำนวนพล ๓๐,๐๐๐ ให้กรมพระราชวังบวรกับเจ้าพระยาวัฒนาพิพิธยกไปก่อน แล้วเสด็จยกกองทัพหลวงเป็นทัพที่ ๒ จำนวนพล ๓๐,๐๐๐ เศษตามออกไป

กองทัพยกขึ้นไปทางลำแม่น้ำไทรโยคทั้งสองทัพ ด้วยประสงค์จะเอากำลังเข้าทุ่มเทตีพะม่าให้แตกไปแต่ยังอยู่ปลายแดน ไม่ปล่อยให้ข้ามเข้ามาถึงลาดหญ้า ครั้นกองทัพหน้าไปถึงสามสบก็ตั้งค่ายหลวงณที่นั้น กองทัพหลวงก็ยกขึ้นไปตั้งค่ายประชิดค่ายพะม่าที่ตำบลท่าดินแดง แล้วก็เข้าตีค่ายพะม่าพร้อมกัน รบกับพะม่าอยู่ ๓ วัน เวลาบ่ายไทยเข้าค่ายพะม่าได้ทุกค่าย พะม่าก็แตกหนีไป กองทัพไทยไล่ติดตามพะม่าไปถึงค่ายพระมหาอุปราชาที่แม่กษัตริย์ พระมหาอุปราชารู้ว่ากองทัพพะม่าแตกก็ตกพระทัยรีบถอยหนีไปมิได้ต่อสู้ มีจดหมายเหตุของบาดหลวงชาวอิตาเลียนคนหนึ่งอยู่ในเมืองพะม่าในเวลานั้นกล่าวว่ากองทัพพระเจ้าปะดุงมาแตกหนีไทยคราวนี้ คนในเมืองพะม่าพากันตื่นตกใจมาก จนบาดหลวงนั้นเห็นว่า ถ้ากองทัพไทยยกตามออกไปก็เห็นจะตีได้จนถึงอะมะระปุระ

ตั้งแต่พะม่ายกกองทัพใหญ่เข้ามาแตกพ่ายแพ้ไปจากเมืองไทย ๒ คราวติด ๆ กัน พระเจ้าปะดุงก็เข็ดขยาดฝีมือไทยไม่ยกมารบอีก

แต่เมื่อกิตติศัพท์เลื่องลือแพร่หลายไปว่าไทยมีชัยชนะพระเจ้าปะดุง พวกหัวเมืองประเทศราช คือ เงิน ซึ่งเป็นเมืองขึ้นพะม่าอยู่ข้างเหนือ มีเมืองเชียงรุ้งและเมืองเชียงตุง เป็นต้น ก็พากันกะด้างกะเดื่องขึ้น พระเจ้าปะดุงเกรงหัวเมืองลื้อ, เงิน จะมาเข้ากับไทยเสียหมด จึงให้กองทัพใหญ่ยกมาปราบปรามหัวเมืองที่กะด้างกะเดื่อง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๐ หวุ่นยีมหาไชยสุระเป็นแม่ทัพ ครั้นมาถึงเมืองมาย หวุ่นยีมหาไชยสุระจึงแบ่งกองทัพออกเป็นหลายกอง แยกกันไปเที่ยวปราบปรามหัวเมืองลื้อ, เงิน ที่กะด้างกะเดื่อง และขอให้จอข่องนรธายกลงมาปราบปรามหัวเมืองในแว่นแคว้นลานนาไทย ครั้นได้เมืองฝางแล้ว ก็ตั้งทำนาหาสะเบียงอาหารอยู่ที่นั่น กำหนดว่าจะลงมาตีเมืองนครลำปางต่อฤดูแล้ง

แต่เวลานั้นเมืองเชียงใหม่ยังร้างอยู่ โปมะยุหง่วนหลบหนีไทยไปอยู่เมืองเชียงแสน ไพร่พลล้มตายหลบหนีไปเสียมาก เหลืออยู่ไม่ถึงพันก็ได้แต่รักษาเมืองเชียงแสนอยู่ ฝ่ายเจ้าเมืองในแว่นแคว้นลานนาไทยซึ่งต้องอยู่ในอำนาจพะม่าด้วยความจำใจเห็นได้ท่วงที พระยาแพร่ชื่อมังชัยกับพระยายองจึงรวบรวมพลเมืองเข้าเป็นกองทัพยกออกไปตีเมืองเชียงแสน โปมะยุหง่วนสู้ไม่ได้ก็หนีเข้ามาหมายจะอาศัยเมืองเชียงราย พระเชียงรายนั้นก็ไม่พอใจจะอยู่ในอำนาจพะม่าเหมือนกัน จึงจับตัวโปมะยุหง่วนส่งให้พระยาแพร่มังชัย ๆ กับพระยายองก็คุมตัวโปมะยุหง่วนเข้ามาให้พระยากาวิละณเมืองนครลำปาง พระยา

กาวิละจึงบอกส่งลงมากรุงเทพ ฯ โปรดให้ซักถามคำให้การ โป่มะยุหง่วนให้การว่ากองทัพพะม่าจะมาตีเมืองนครลำปางในฤดูแล้ง และจะมาตั้งรักษาเมืองเชียงใหม่ต่อไป ทรงพระราชดำริว่าที่พะม่ามาตีเมืองเชียงใหม่ได้แต่ก่อน ก็ด้วยอาศัยสะเบียงและพาหนะในแว่นแคว้นลานนาไทยเป็นกำลังมาทุกคราว จะปล่อยให้พะม่ามาตั้งอยู่เมืองเชียงใหม่ไม่ได้ จึงโปรดให้พระยากาวิละเจ้าเมืองนครลำปางแบ่งครอบครัวพลเมืองจากเมืองนครลำปางขึ้นไปตั้งเมืองเชียงใหม่ ส่วนที่เมืองนครลำปาง ให้นายคำโสมน้องชายพระยากาวิละเป็นเจ้าเมือง ครั้นถึงฤดูแล้ง หวุ่นคยีมหาไชยสุระแม่ทัพพะม่าทางเหนือยกกองทัพลงมาตีได้เมืองเชียงแสนเชียงราย แล้วยกลงมาตีเมืองนครลำปาง ในขณะนั้น พระเจ้าปะดุงให้กองทัพลงมาตีเมืองป่าซางด้วยพร้อมกัน พระยากาวิละจึงตั้งมั่นรักษาเมืองไว้ พะม่ายกเข้าปล้นเมืองป่าซางและเมืองนครลำปางหลายครั้งก็ไม่ได้เมือง จึงตั้งค่ายล้อมเมืองไว้

ในขณะนั้น ที่กรุงเทพพระมหานครกำลังเตรียมกองทัพหลวงจะเสด็จไปตีเมืองทะวาย จึงโปรดให้กรมพระราชวังบวรยกกองทัพหลวงมีจำนวนพล ๖๐,๐๐๐ ขึ้นไปช่วยเมืองนครลำปางและเมืองป่าซางก่อน พอไทยยกกองทัพขึ้นไปถึงก็ตั้งค่ายโอบพะม่าที่ล้อมเมืองไว้นั้น พวกในเมืองนครลำปางทราบว่าทัพในกรุงหนุนขึ้นไปช่วยก็ออกระดมตีค่ายพะม่า รบกันอยู่ ๓ คืน กับ ๔ วัน ถึงวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๓๐ กองทัพพะม่าต้านทานไม่ได้ก็แตกหนีกลับไปเมืองเชียงแสน ครั้นไทย

มีชัยชนะพม่าที่เมืองนครลำปางแล้วก็ยกขึ้นไปยังเมืองป่าซาง เข้าตีกองทัพพม่าที่ตั้งล้อมเมืองอยู่ ฝ่ายพระยากาวิละก็ยกออกตีพม่าจากในเมืองอีกทางหนึ่ง พม่าก็แตกหนีกลับไป

ครั้นเมื่อเสร็จการสงครามแล้ว ก่อนที่กรมพระราชวังบวรจะเสด็จกลับ จึงโปรดให้เชิญพระพุทธรูปอันมีนามว่า พระพุทธสิหิงค์ ลงมากรุงเทพ ฯ ด้วย ในปี พ.ศ. ๒๓๓๐

ตำนานพระพุทธสิหิงค์

พระพุทธสิหิงค์นี้เป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์มีเรื่องตำนานว่า เดิมพระมหากษัตริย์ครองสิงหฬทวีปพระองค์หนึ่งให้หล่อขึ้นไว้ พระนครศรีธรรมราชให้ไปขอมาถวายสมเด็จพระร่วงเจ้ากรุงสุโขทัย ทรงสักการบูชา พระพุทธสิหิงค์มาอยู่ที่นครสุโขทัยหลายชั่วกษัตริย์ จนสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ณกรุงศรีอยุธยาได้แว่นแคว้นสุโขทัยเป็นเมืองขึ้น จึงเชิญพระพุทธสิหิงค์ลงมากรุงศรีอยุธยา แล้วภายหลังพระยาญาณดิศเจ้าเมืองกำแพงเพชรทูลขอไปไว้ได้หน่อยหนึ่ง พระยามหาพรหมเจ้าเมืองเชียงรายยกกองทัพลงมาตีเมืองกำแพงเพชร พระยาญาณดิศสู้ไม่ได้ยอมเป็นไมตรี พระยามหาพรหมจึงขอพระพุทธสิหิงค์ไปไว้ณเมืองเชียงรายกับพระแก้วมรกตด้วยกัน อยู่มาพระยามหาพรหมเกิดวิวาทกับพระเจ้าเชียงใหม่ แสนเมืองมาผู้เป็นหลาน

พระเจ้าเชียงใหม่ยกกองทัพไปตีเมืองเชียงราย จึงเชิญพระแก้วมรกตกับพระพุทธสิหิงค์มาเมืองเชียงใหม่ ต่อมาพระไชยเชษฐาเชิญพระแก้วมรกตไปไว้ณกรุงศรีสัตนาคนหุต แต่พระพุทธสิหิงค์ยังคงอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชตีเมืองเชียงใหม่ได้เมื่อปี พ.ศ. ๒๒๐๕ จึงเชิญพระพุทธสิหิงค์ลงมากรุงศรีอยุธยา ประดิษฐานอยู่ในวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ตลอดเวลา ๑๐๕ ปี ครั้นพม่าตีกรุงเก่าได้ เวลานั้นพวกชาวเมืองเชียงใหม่ยังขึ้นอยู่กับพม่า จึงเชิญพระพุทธสิหิงค์กลับขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ กรมพระราชวังบวรทรงพระราชดำริว่า พระพุทธสิหิงค์เป็นพระพุทธรูปสำคัญ เคยอยู่ในกรุงศรีอยุธยามาช้านาน จึงโปรดให้เชิญลงมากรุงเทพ ฯ แล้วทูลขอไว้ในพระราชวังบวรสถานมงคล ทรงสร้างพระที่นั่งพุทไธศวรรค์เป็นพระพุทธบูชา จนกรมพระราชวังบวรมหาสุรสีหนาทสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงโปรดให เชิญเข้าไป ประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม อยู่ที่นั้นตลอดรัชชกาลที่ ๑ จนถึงรัชชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เชิญกลับไปไว้ในพระราชวังบวรสถานมงคล พระพุทธสิหิงค์จึงประดิษฐานอยู่ที่พระที่นั่งพุทไธศวรรค์มาจนตราบเท่าทุกวันนี้

เรื่องตีเมืองทะวายปี พ.ศ. ๒๓๓๐

เมื่อพะม่าที่ท่าดินแดงแตกไปในปลายปี พ.ศ. ๒๓๒๙ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กับกรมพระราชวังบวรก็ทรงปรึกษากันให้กะเกณฑ์กองทัพมีกำหนดจะเสด็จไปตีเมืองพะม่าในฤดูแล้งปลายปี พ.ศ. ๒๓๓๐ นั้น แต่ยังไม่ทันยกไปก็ได้ข่าวลงมาถึงกรุงเทพ ฯ ว่าพะม่ายกกองทัพเข้ามาตีเมืองป่าซางและเมืองนครลำปาง จึงโปรดให้กรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จขึ้นไปปราบปรามพะม่าทางเหนือ ครั้นกรมพระราชวังบวรเสด็จยกกองทัพไปแล้ว ทางนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็เสด็จยกกองทัพหลวงออกจากกรุงเทพ ฯ ไปตีเมืองทะวายในปี พ.ศ. ๒๓๓๐ บ้าง เหตุที่ไทยจะตีเมืองพะม่านั้นเพราะมีพระราชประสงค์ที่จะแก้แค้นแก่พะม่าบ้าง แท้จริงความคิดที่จะแก้แค้นคงมีมาแต่ครั้งกรุงธนบุรีแล้ว แต่ในเวลานั้นพะม่ายังพยายามยกกองทัพมารบพุ่งอยู่เนือง ๆ ไทยพึ่งตั้งตัวใหม่กำลังยังน้อยก็ได้แต่ต่อสู้รักษาบ้านเมือง ครั้นถึงรัชชกาลที่ ๑ ไทยสามารถตีทัพกษัตริย์ของพะม่าให้พ่ายแพ้ไปได้ถึง ๒ ครั้งติด ๆ กันจนพะม่าครั่นคร้าม ก็เห็นเป็นโอกาสที่ไทยควรจะทำการตอบแทนพะม่าบ้าง แต่ขณะนั้นเผอิญทัพพะม่ามาตีเมืองป่าซางและนครลำปาง จึงต้องแบ่งกำลังไปรักษาพระราชอาณาเขตต์เสียเป็นอันมาก การที่จะตีเมืองพะม่าก็ขัดข้องไม่สมดังพระราชประสงค์ที่ทรงพระราชดำริไว้ แต่ครั้นจะเลิกทัพเสียทีเดียวก็ทรงเสียดาย จึงโปรดให้ยกไปตีเมืองทะวายแต่เมือง

เดียว การตีเมืองทะวายครั้งนี้คงเป็นด้วยทรงพระราชดำริว่า ตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มา กองทัพไทยไม่ได้ยกไปตีเมืองพะม่าช้านานกว่า ๑๐๐ ปี แต่ได้รบพุ่งกับพะม่าแต่ในแดนของไทยเองตลอดมา ยังเสียเปรียบอยู่ที่บ้านเมืองปนปี้ไปเป็นหลายคราว พะม่ารู้ภูมิลำเนาเมืองไทยชำนาญก็คงจะคิดมาย่ำยีอีกเสมอ แต่ไทยในยุคนี้ยังหารู้จักภูมิลำเนาเมืองพะม่าไม่ อีกประการหนึ่งพวกมอญถูกพะม่ากดขี่หนีเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองไทยเป็นจำนวนมาก ที่ยังอยู่ในเมืองมอญก็โดยจำเป็นมิได้มีใจนิยมต่อพะม่า ถ้าว่าไทยยกออกไปตีหัวเมืองในแดนพะม่าให้ปรากฏว่า ไทยอาจจะบุกรุกเข้าไปรบพะม่าได้แล้ว พวกมอญก็คงจะพากันนิยมเข้ากับไทยช่วยเป็นกำลังตีเมืองพะม่าต่อไป เข้าใจว่ากระแสพระราชดำริที่จะตีเมืองทะวายคงจะเป็นดังกล่าวมานี้ และคงจะได้ทรงปรึกษาหารือตกลงกันไว้กับกรมพระราชวังบวรแล้ว เพราะฉะนั้นพอกรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จไปแล้ว ทางนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงเสด็จยกกองทัพหลวงไปตีเมืองทะวาย

กองทัพไทยที่ยกไปคราวนี้กองหลวงยกไป ประสงค์จะไปทางใกล้เพื่อจะลัดหลีกท่าเลที่พะม่าจะต่อสู้ได้ถนัด จึงยกไปทางช่องเขาสูง ทางนี้ไม่ใคร่มีใครเคยไปมารู้เห็นภูมิลำเนามาแต่ก่อน ต่อเดินทัพไปถึงจึงได้ปรากฏว่าเป็นทางกันดารยิ่งนัก แม้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ต้องเสด็จพระราชดำเนินด้วยพระบาท จนถึงออกพระโอษฐ์ตรัสว่าไม่รู้ว่าทางนี้จะเดินยาก พาลูกหลานมาได้รับความ

ลำบากหนักหนา ครั้นข้ามเขาไปได้แล้วลงไปถึงด่านรังปอเข้าตีค่ายพะม่าที่ด่านรังปอ ก็ได้ค่ายในวันนั้น แล้วก็ยกลงไปตีเมืองกลิอองต่อไป ก็ได้เมืองกลิออง ฝ่ายแม่ทัพพะม่าที่รักษาเมืองทะวาย เห็นกองทัพพะม่าที่ไปตั้งสะกัดทางอยู่แตกถอยมาหมด กองทัพไทยติดตามมาจวนจะถึงเมือง ก็ไม่ไว้ใจทะวายชาวเมืองเกรงว่าจะมาเข้ากับไทยเสีย จึงทิ้งเมืองทะวายไว้ให้ไทย กองทัพไทยถึงเมืองทะวายไม่เห็นกองทัพพะม่ารักษาหน้าที่เชิงเทิน เห็นแต่ประตูเมืองปิดอยู่ จะยกเข้าไปในเมืองเกรงว่าพะม่าจะทำกลอุบายซุ่มทหารไว้ จึงตั้งค่ายรายล้อมเมืองอยู่ข้างนอกทั้ง ๓ ด้าน เปิดไว้แต่ทางด้านแม่น้ำ กองทัพหลวงก็เสด็จยกตามไปตั้งค่ายที่ใกล้เมืองทะวาย ฝ่ายแม่ทัพพะม่าเห็นว่ากองทัพไทยมิได้เข้าไปในเมือง และพวกทะวายไม่เข้ากับไทยก็กลับเข้ามาตั้งรักษาเมืองอยู่ดังแต่ก่อน แต่มิได้ยกออกมาสู้รบกองทัพไทยต่อไป

ฝ่ายกองทัพไทยเมื่อตั้งล้อมเมืองทะวายอยู่นั้น การลำเลียงสะเบียงอาหารขัดข้องส่งถึงกันไม่ทันใช้ จึงเกิดปัญหาว่าจะควรถอยหรือจะรีบหักโหมตีเอาเมืองทะวายให้ได้ ปรากฏว่าแม่ทัพนายกองกราบทูลอาสาจะเข้าตีเมืองทะวาย แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็หาได้โปรดให้เข้าตีไม่ ด้วยเสด็จไปทอดพระเนตร์เห็นภูมิลำเนาเมืองทะวาย ปรากฏว่าทางที่จะติดต่อเมืองไทยไปมายากทรงพระราชดำริว่าถึงจะไปตีเมืองทะวายในคราวนั้นก็จะรักษาไว้ไม่ได้

ยกเข้าตีก็เปลืองไพร่พลเปล่าๆ ถ้าตีไม่ได้เสียทีพะม่าลงอย่างไรก็จะถอยทัพกลับมาได้โดยยาก ฉะนั้นพอพักรี้พลครบ ๑๕ วันแล้วก็โปรดให้เลิกทัพกลับมา พะม่ายกกองทัพออกติดตามก็ไม่สามารถจะทำอันตรายอย่างใดแก่กองทัพไทยได้

ฝ่ายกรมพระราชวังบวร ฯ ครั้นเสร็จการปราบปรามพะม่าที่เมืองนครลำปาง แล้วเสด็จยกกองทัพกลับมาถึงกลางทางทรงทราบว่าสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเสด็จถอยทัพหลวงกลับจากเมืองทะวายก็ตกพระไทย ทรงสำคัญว่าไทยไปเสียทีข้าศึก จึงยกกองทัพตามออกไปช่วย ไปทันเฝ้าเมื่อถึงลำน้ำเมืองไทรโยก แล้วกรมพระราชวังบวรก็ทรงตั้งกองทัพรออยู่ที่นั่น คอยระวังพะม่าเผื่อจะติดตามล่วงแดนเข้ามา ครั้นพะม่าไม่ยกตามมาก็เลิกทัพกลับคืนพระนคร

เจ้าเมืองทะวายมาสวามิภักดิ์

การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จยกกองทัพหลวงไปตีเมืองทะวายครั้งนั้น ถึงไม่ได้เมืองทะวายก็มีผลเป็นข้อสำคัญอยู่อย่างหนึ่ง คือเกิดมีกิตติศัพท์เล่าลือทั่วไปในแผ่นดินพะม่าว่าไทยกลับมีกำลังเข้มแข็งถึงเข้าไปบุกรุกรบเมืองพะม่า ฉะนั้นต่อมาไม่ช้าเมืองทะวาย เมืองตะนาวศรี และเมืองมริดก็สวามิภักดิ์ขอเป็นข้าขึ้นต่อเมืองไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๔

การที่เมืองเหล่านี้จะมาขึ้นแก่ไทยปรากฏเรื่องเบื้องต้นว่า เดิม